سنڌي وياڪرڻ

(ڀاڱو ٻيو)

ميرزا قليچ بيگ مرحوم

سنڌي ادبي بورڊ
حيدرآباد سنڌ.
پاڪستان

ٽئين ڇاپي جو ٻيو ايڊيشن، ١٩٧٠ع — ٢٠٠٠ ڪاپيون

قيمت ١-٥٠

ملڻ جو هنڌ: سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال
امين منزل، گاڏي کاتو، حيدرآباد (سنڌ)

هيءُ ڪتاب ”زينت پرنٽرس، حيدرآباد“ ۾ ڇپيو، ۽
غلام رباني آگري، سيڪريٽري، سنڌي ادبي بورڊ، ان کي
بورڊ جي آفيس، امين منزل، گاڏي کاتي، حيدرآباد (سنڌ)
مان شايع ڪيو.

سنڌي وياڪرڻ

ڀاڱو پهريون

باب پهريون - "جملو"

(١) سج اڀري ٿو.

هتي سج جي اڀرڻ جي ڳالهه ڪجي ٿي.

(٢) ٻکي آڏاهي ٿو.

هتي ٻکيءَ جي آڏاهڻ جي ڳالهه ڪجي ٿي.

جڏهن اسين ڳالهايون يا لکون ٿا، تڏهن ڪي لفظ ڪم آڻيون ٿا. لفظ گڏي، اسين اهڙيءَ ريت سٽون ناهيون ٿا، اهڙيءَ هرهڪ سٽ مان پورو مطلب نڪري ٿو. هرهڪ سٽ، جنهن مان پورو مطلب نڪري، تنهن کي چئبو آهي "جملو".

يا هيئن چئبو: "جملو"، هڪ لفظن جو ميڙ آهي، جنهن مان پورو مطلب نڪري ٿو.

(١) گوپال ڪڏ تي ...... ڇوڪر راند ......

هن قسم جون سٽون، جن مان پورو-مطلب نٿو نڪري، تن کي "جملو" نه چئبو.

مٿين سڀني ۾ ڪي اهڙا لفظ وجهو، جيئن انهن مان پورو مطلب نڪري.

جملي جا ڀاڱا

(١) سج اڀري ٿو.

هتي اسين "سج" جي ڳالهه ڪريون ٿا، ۽ ھيءَ ڳالهه ڪريون ٿا ته "اڀري ٿو".

(٢) پکي اڏامي ٿو.

هتي اسين "پکيءَ" جي ڳالهه ڪريون ٿا، ۽ ھيءَ ڳالهه ڪريون ٿا ته "اڏامي ٿو".

(٣) گلاب ڪراچيءَ وڃڻو آهي.

هتي اسين "گلاب" جي ڳالهه ڪريون ٿا، ۽ ھيءَ ڳالهه ڪريون ٿا ته "ڪراچيءَ وڃڻو آهي".

مٿين سڀني مثالن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته هرهڪ جملي جا ٻه ڀاڱا آهن:

پهريون ڀاڱو	ٻيو ڀاڱو
سج	اڀري ٿو.
پکي	اڏامي ٿو.
گلاب	ڪراچيءَ وڃڻو آهي.

هرهڪ جملي جا جيڪي ٻه ڀاڱا آهن، سي هي آهن:
(۱) جنهن بابت ڳالهه ڪجي ٿي (۲) جيڪي هن بابت چئجي ٿو.

۴. هيٺين جملن مان ڀڃايو ته هرهڪ ۾ ڪنهن جي ڳالهه ڪيل آهي ۽ انهيءَ بابت ڇا چيل آهي؟
(۱) ڇوڪرو وهنجي ٿو. (۲) بدن صفا رکجي.
(۳) گلاب کهمي ٿو. (۴) گلاب سيني کي وٺي ٿو.

۵. پنهنجا چار جملا ٺاهي، اهي مٿينءَ جدول (نقشي) پٽاندڙ ٻن ڀاڱن ۾ ورهائي ڏيکاريو (ڏسو باب اوٽيهون).

باب ٻيو - "ڳالهائڻ جا لفظ"

(۱) "اسم"

۶. گلاب آيو. احمد ويو. سيتا لکيو. مريم سبيو.
گلاب، احمد، سيتا ۽ مريم، ماڻهن جا نالا آهن.
حيدرآباد، ٺليلي ۽ منڇر، مڪانن (جاين) جا نالا آهن.
ماڻهو، لشڪر، گهوڙو ۽ مڇر، ساهه وارن جا نالا آهن.
وڻ، ڪٽ، دلو، انب ۽ ڍاڪ، شين جا نالا آهن.
جنگ، ويڙهه، ناچ ۽ هلت، ڪمن جا نالا آهن.
ڀلائي، سياڻپ، ڏاهپ ۽ ڪدلائي، خاصيتن جا نالا آهن.
جواني، پيري، غريبي ۽ ٻانهپ، حالتن جا نالا آهن.

مٿين سڀني نالن کي، "اسم" چئبو آهي. ۽ "اسم" معنيٰ نالو.

ڪنهن ماڻهوءَ يا ٻئي ڪنهن ساهه واري، مڪان

(جاءِ)، شئي، ڪم، خاصيت يا حالت جي نالي کي "اسم" چئبو آهي (ڏسو باب ستون).

(۲) "فعل"

۰۷ (۱) گلاب، هتي آهي. هن سٽ ۾ "آهي" لفظ جي وسيلي، گلاب جي "هئڻ" جي ڳالهه ڪجي ٿي.

(۲) گهوڙو ڊوڙيو. هتي "ڊوڙيو" لفظ جي وسيلي، گهوڙي جي ڳالهه ڪجي ٿي، ته هن ڊوڙڻ جو ڪم ڪيو.

(۳) ڇوڪر مار کاڌي، هتي "کاڌي" لفظ جي وسيلي، ڇوڪر جي مار کائڻ جي ڳالهه ڪجي ٿي يعني اهو "کاڌي" لفظ ٻڌائي ٿو ته ڇوڪر تي مار جو ڪم ٿيو.

اهو لفظ جنهن مان هئڻ، ڪرڻ، سهڻ يا ڪنهن تي، ڪنهن ڪم ٿيڻ جي معنيٰ نڪري، تنهن کي چئبو آهي "فعل". ٻورن لفظن ۾ چئبو ته: "فعل" اهو لفظ آهي، جنهن جي وسيلي، ماڻهن يا شين وغيره بابت ڪجهه چئي سگهجي.

(۳) "ضمير"

۰۸ (۱) گلاب کي سڏيم، پر گلاب نه آيو. هن جي بدران چئبو ته گلاب کي سڏيم، پر "هو" نه آيو. هتي "هو" جو لفظ، اسم "گلاب" جي بدران ڪم آيو آهي.

(٢) گوپال، گوپال کي بچايو. هن جي بدران چئبو ته: گوپال "پاڻ" کي بچايو؛ هتي "پاڻ" جو لفظ، اسم "گوپال" جي بدران ڪم آيو آهي.

اهو لفظ، جو ڪنهن اسم جي بدران ڪم اچي، تنهن کي "ضمير" چئبو آهي (ڏسو باب ڇهون).

(٤) "صفت"

٩ (١) گوبند "ڏاهو" ڇوڪر آهي.
(٢) هُو "ڏنگو" آهي.

پهرين ۽ ست ۾ "ڏاهو" لفظ، "ڇوڪر" (گوبند) سان لاڳو ٿيي، هن جي خاصيت (خاص ڳالهه) ڄاڻائي ٿو، جنهنڪري خبر پوي ٿي ته ڇوڪر، ڪهڙي قسم جو آهي؟ ٻي ۽ ست ۾ "هُو" جو لفظ، ضمير آهي، ڇاڪاڻ ته جنهن ٻياڪرڻ جي ڳالهه ڪجي ٿي، تنهن جي نالي بدران "ڪم" آيو آهي. "هُو" (ماڻهو)، جنهن جي ڳالهه ڪجي ٿي، تنهن بابت اسين چئون ٿا ته هو "ڏنگو" آهي. هتي "ڏنگو" جو لفظ ضمير "هو" سان لاڳو ٿي، ان بابت ڪا خاص ڳالهه يا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي ٿو، جنهنڪري خبر پوي ٿي ته هو ڪهڙي قسم جو ماڻهو آهي؟

اهو لفظ، جو ڪنهن اسم يا ضمير سان لاڳو ٿي، هن جي خاصيت (خاص ڳالهه) يا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي، تنهن کي "صفت" چئبو آهي (ڏسو باب نائون).

(٥) "ظرف"

٠١٠

(١) ڇوڪر "هينئر" پڙهيو. ڪڏهن؟ هينئر (وقت)
(٢) ڇوڪر "اندر" پڙهيو. ڪٿي؟ اندر (جاءِ)
(٣) ڇوڪر "آهستي" پڙهيو. ڪيئن؟ آهستي (ريت)
(٤) ڇوڪر "گهڻو" پڙهيو. ڪيترو؟ گهڻو (قدر)
(٥) ڇوڪر "ڪين" پڙهيو.

"ڪين" لفظ ناڪار جي معنيٰ ڏيکاري ٿو "هينئر"، "اندر"، "آهستي"، "گهڻو" ۽ "ڪين" لفظ، فعل "پڙهيو" سان لاڳو ٿي، پڙهڻ بابت وڌيڪ حقيقتون ڄاڻائين ٿا. اهڙيءَ طرح، جيڪو لفظ، ڪنهن فعل سان لاڳو ٿي، ان بابت ڪا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي، تنهن کي "ظرف" چئبو آهي.

(٦) تو تمام چڱو ڪم ڪيو. هتي "چڱو" لفظ "صفت" آهي. انهيءَ صفت سان "تمام" لفظ لاڳو ڪيو اٿئون، ته خبر پوي ته تو جيڪو ڪم ڪيو، سو ڪيتريقدر چڱو هو؟ اهو "تمام" لفظ "ظرف" آهي. اهڙيءَ طرح، صفت سان به ظرف لاڳو ٿئي ٿو.

(٧) هو تمام تکو لکي ٿو.

هتي "تکو" لفظ ظرف آهي، جو "لکي ٿو" سان لاڳو ٿي، لکڻ جي "ريت" ڏيکاري ٿو، جنهنڪري خبر پئي ٿي ته هو ڪيئن لکي ٿو. ظرف "تکو"، سان "تمام" لفظ لاڳو ڪيو اٿئون، ته خبر پئي ته

هُو ڪيتريقدر ٽڪڙو لکي ٿو. هتي "تمام" لفظ ظرف آهي، جو ٻئي ظرف "ٽڪڙو" سان لاڳو ٿي، قدر جي معنيٰ ڄاڻائي ٿو.

ظرف اهو لفظ آهي جو فعل، صفت يا ٻئي ظرف سان لاڳو ٿئي ٿو ۽ منجهانئس "وقت"، "جاءِ"، "ريت"، "قدر" يا "ناڪار" جي معنيٰ نڪري ٿي. ٻورن لفظن ۾ چئبو: ظرف اهو لفظ آهي جو ڪنهن "فعل"، "صفت" يا ٻئي "ظرف" سان لاڳو ٿي، آن بابت ڪجهه وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي ٿو (ڏسو باب سترهون).

اشارو: ڇڏهن ڪو ظرف، ڪنهن ٻئي ظرف يا صفت سان لاڳو ٿئي ٿو، تڏهن ان مان فقط قدر جي معنيٰ نڪري ٿي.

(٦) "حرف جر"

١١. (١) ڇوڪر باغ ۾ ويو. (٢) ڇوڪر باغ مان ويو.

پهرئين جملي ۾ "باغ" جي پٺيان "۾" جو لفظ وڌو اٿون، ته جيئن خبر پوي ته ڇوڪر، باغ منجهه (اندر) ويو. ٻئي جملي ۾ "باغ" جي پٺيان "مان" جو لفظ وڌو اٿئون، ته جيئن خبر پوي ته ڇوڪر، باغ منجهان (ٻاهر) ويو. مطلب ته، "باغ" جي لفظ جي پٺيان، جدا جدا لفظ ڪم آندا اٿون، ته جيئن چٽيءَ ريت سڌ پوي ته "باغ" لفظ جو "ڇوڪر" ۽

فعل ”ويو“ (يعني وڃڻ جي ڳالهه) سان ڪهڙو واسطو يا لاڳاپو آهي.

(٣) گوبند، هُن ڪان ڏڇي ٿو. ”هن“ جو لفظ، ضمير آهي ڇاڪاڻ ته ڪنهن ٻئي ڪنهن ٻاڪڙ جي بدران ڪم آيو آهي. ”هن“ ضمير جي پٺيان، ”ڪان“ جو لفظ وڌو اٿئون، ته جيئن ”هن“ ضمير جو، جملي جي ٻين لفظن سان لاڳاپو ڏيکاري، جنهنڪري ڇٽي ريت سڌ پوي ته ڪنهن ڪان ڏڇي ٿو؟

گوبند، اهو لفظ، جو ڪنهن اسم يا ضمير جي پٺيان اچي، ۽ آن جو لاڳاپو جملي جي ٻين لفظن سان ڏيکاري، تنهن کي ”حرف جر“ چئبو آهي.

(٧) ”حرف جملو“

١٢. (١) طوطو، ڏڏ ۽ ڪڇٽي ڪائي ٿو.

هتي ”۽“ جو لفظ ڪم آڻڻ ڪري، ڏڏ ۽ ڪڇٽيءَ جي ڳالهه گڏي ڪجي ٿي.

(٢) ڇوڪر رنو. پيٽس ڪليو.

هي ٻئي جملا گڏي چئبو ته ڇوڪر رنو ”۽“ پيٽس ڪليو.“

(٣) چاچو گهر ۾ يا اوطاق ۾ هوندو.

”گهر ۾“ ۽ ”اوطاق ۾“، هن جملي جا ڀاڱا آهن. انهن ٻنهي ڀاڱن جي ڳالهه، گڏي ڪرڻ لاءِ، ”يا“ جو لفظ ڪم آيو آهي.

”اهو حرف، جو ٻن لفظن، جملن يا جملي جي

ٻن ڀاڱن کي گڏي، ڳالهه ڪرڻ لاءِ ڪم اچي ٿو، تنهن کي "حرف جملو" چئبو آهي. "حرف جملو" معنيٰ، جوڙ ڪندڙ (ملائيندڙ) يا ڳنڍيندڙ حرف.

(٨) "حرف ندا"

۱۳. (۱) واه! واه! مون کي انعام مليو. "واه! واه!" (خوشي)
(۲) افسوس! هُو مري ويو. "افسوس!" (ڏک)
(۳) مارا! هيڏو وڏو. "مارا!" (عجب)
(٤) شل! مان انعام کٽان. "شل" (خواهش يا مِڏ)
(۵) ٿُوءِ! ڏاک کٽي ئي کٽي. "ٿُوءِ!" (نفرت يا ڌڪار)
(٦) اڙي! هيڏانهن اچ. "اڙي!" (سڏ)

هن طرح سڏ ڪرڻ توڙي دل جي جدا جدا حالت جهڙوڪ "خوشي" "ڏک"، "عجب"، "خواهش"، ۽ "ڌڪار" وغيره ظاهر ڪرڻ لاءِ ڪي لفظ زبان سان ڳالهائجن ٿا. انهن سڀني قسمن جي لفظن کي چئبو آهي "حرف ندا"، "ندا" معنيٰ سڏيا دانهن.

"حرف ندا"، اهو لفظ آهي، جو سڏ ڪرڻ يا دل جي ڪنهن حالت ظاهر ڪرڻ مهل وات مان ڪڍجي ٿو.

اشارو: جيڪي "حرف ندا" آهن، سي جملي ۾ گهڻو ڪري الڳ ڪري بيهاريا آهن، جيئن مٿي واه! واه!، مارا! ۽ ٻيا لفظ ڌار ڪري بيهاريا اٿئون.

١٤. ڳالهائڻ ٻولهائڻ ۾، جيڪو جيڪو لفظ وات مان ڪڍجي ٿو، سو ُمٿين آٺن قسمن مان، هڪ نه ٻئي قسم جو ضرور هوندو. مطلب ته ٻوليءَ جا سڀ لفظ، انهن آٺن قسمن ۾ وراهيل آهن. انهن سڀني قسمن جي لفظن کي گڏي چئبو آهي "ڳالهائڻ جا لفظ".

١٥. هرهڪ لفظ سڃاڻڻ، ته مٿين آٺن قسمن مان ڪهڙي قسم جو آهي، تنهن کي چئبو آهي 'ترڪيب'.

١٦. هيٺين جملن ۾ جيڪي لفظ ڪم آيل آهن، تن جي ترڪيب ڪريو:

(١) انگريزن، سنڌ تي ڪاهه ڪئي.
(٢) مياڻيءَ وٽ لڙائي لڳي.
(٣) مير شير محمد وڏو لشڪر آندو.
(٤) حبشي هوش محمد، تمام گهڻي بهادري ڏيکاري.
(٥) هن انگريزن جا ڪيترا ماڻهو ماريا ۽ ڦٽيا.
(٦) سڀني چيو: مارا هيءَ ڏاڍو پهلوان مڙس ٿو ڏسجي.
(٧) نيٺ انگريزن ماريس، پر سندس قبر جو ڙاياڻون.
(٨) هوش محمد جي قبر حيدرآباد واري قلعي ۾ آهي.

باب ٻيون- "جنس".

١٧. (١) مرد آيو. زال آئي.
(٢) گهوڙو ڊوڙيو. گهوڙي ڊوڙي.

مرد ۽ گهوڙو، نر آهن. زال ۽ گهوڙي، ماديون آهن. جيڪي لفظ نر جي معنيٰ ڏيکارين، تن کي

”مذڪر“ (نر) ۽ جيڪي ماديءَ جي معنيٰ ڏيکارين، تن کي ”مونث“ (مادي) چئبو آهي.
مطلب ته: اسمن جون ٻه جنسون آهن: (١) جنس مذڪر. (٢) جنس مونث.

(٣) هو آيو. هوءَ آئي.
(٤) جو آيو سو ويو. جا آئي، سا ويئي.
”هو“، ”جو“ ۽ ”سو“ جا لفظ، ضمير آهن ۽ انهن جي جنس، ”مذڪر“ آهي. ”هوءَ“، ”جا“ ۽ ”سا“ جا لفظ ٻه ضمير آهن ۽ انهن جي جنس، ”مونث“ آهي. اهڙيءَ طرح، ضميرن جون ٻه ساڳيون اهي ٻه جنسون آهن.

(٥) ڪتولو پڳو. ڪتولي پڳي.
(٦) شيشو ڪريو. شيشي ڪري.

ڪتولو ۽ شيشو، جنس ”مذڪر“ آهن. ڪتولي ۽ شيشي جنس ”مونث“ آهن. اهڙي طرح، بيجان شين جون ٻه ساڳيون اهي ٻه ”جنسون“ آهن.

اشارو: سنڌيءَ ۾ جنس، بيجان- ڪانهي.
١٨. هيٺين جملن ۾ جيڪي اسم ۽ ضمير ڪم آيا آهن، تن جون جنسون ٻڌايو:
(١) اڪي ”مرد“، کيتي ڪندا هئا. (٢) ”زالون“، گهرجي ڪرت ڪار ڪنديون هيون. (٣) ”ڪنئارا“، ڳايون چاريندا هئا. (٤) ”ڏيئون“، ڳاين ڏهڻ جو ڪم

ڪنديون هيون. (٥) اڳي ائين پور هيي جي ورچ ٿيل هئي. (٦) سڀ خوش گذاريندا هئا.

"مونث پڇاڙيون"

١٩. زال، نٿ ۽ ڪٿ، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "آ" جو آچار آهي. "آ" پڇاڙيءَ وارا سڀ اسم، سدائين مونث آهن.

٢٠. گنگا، جمنا، بلا ۽ گِلا، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "آ" جو اچار آهي. "آ" پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مونث آهن؛ چاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا اسم، مذڪر به آهن. مثلاً– راجا، لالا ۽ ديوتا.

٢١. چِٽ، پِٽ ۽ دل، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾، "اِ" جو اچار آهي. "اِ" پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مونث آهن؛ چاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا مذڪر، اسم به آهن. مثلاً– مِيٺ، قيصر ۽ خضر.

٢٢. بيبي، گهوڙي ۽ دلي، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "اِي" جو آچار آهي. "اِي" پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مونث آهن؛ چاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا مذڪر، اسم به آهن. مثلاً– ڪٺي، حلوائي، پاڻي ۽ موتي.

اشارو: آ، آ، اِ ۽ اِي سان گڏ جو اچار به گڏجي ٿو.

مذڪر پڇاڙيون

٢٣. ڀاءُ، آٽ، نڪ ۽ چپ، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "اُ" جو اچار آهي. "اُ" پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مذڪر آهن، چاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ٿورا اسم، مونث به آهن. مثلاً. ماءُ، کنڊ ۽ وڄ.

٢٤. ڳوڻو، واڍو، واڳهو ۽ ڪدو، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "وُ" جو اچار آهي. "اوُ" پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مذڪر آهن، چاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا اسم، مونث به آهن. مثلاً "ڳئو" ۽ "وهو" معني "زال" يا "نهن".

٢٥. جمعو، گوبندو، گهوڙو ۽ دلو، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "او" جو اچار آهي. "او" پڇاڙيءَ وارا سڀ لفظ، مذڪر آهن.

اشارو: مينهن، وڇؤن ۽ هنداڙو. اهڙيءَ طرح ڪن لفظن ۾ "اُ، آو ۽ او" سان نڪ جو اچار به گڏجي ٿو.

اِسمن جي جنس پروڙڻ جون واٽون.

٢٦. ڀاڱي ڪارو آهي. ڪچڻي ڪاري آهي. اهڙيءَ طرح، صفت لاڳو ڪرڻ سان، اسمن جي جنس معلوم ڪري سگهجي ٿي. پر سنڌي ٻوليءَ جي سڀني پڇي خوبي* هيءَ آهي ته اسمن جي پڇاڙين مان، جنس جي

---

* انگريزي ٻوليءَ ۾ اها خوبي ڪانهي.

پروڙ پوي ٿي. اهي پڇاڙي جملي ست آهن، جن جو ذڪر، مٿي ڪيو ويو آهي.

”آ، آ، اِ، اي“ (مونث)ـ ”اُ، اوُ ۽ او“ (مذڪر)
انهن مان ”آ“، پڇاڙيءَ وارا سڀ اسم، سدائين مونث آهن ۽ ”او“ پڇاڙيءَ وارا سڀ اسم، سدائين مذڪر آهن؛ باقي ”اَ، اِي ۽ اِ“ پڇاڙين وارا گهڻو ڪري مونث، ۽ ”اُ ۽ اوُ“ پڇاڙين وارا گهڻو ڪري مذڪر آهن.

مذڪر مان، مونث جوڙڻ جون واٽون

٢٧. گهوڙو، مونث گهوڙي. ڪنولو، مونث ڪنولي.
”گهوڙو“ ۽ ”ڪنولو“ لفظن مان، پڇاڙيءَ وارو ”او“ جو اچار ڪڍي، ”اي“ پڇاڙيءَ ۾ گڏجي ٿي.

(الف) ڇوڪرو، انهيءَ جو مونث ڇوڪري يا ڇوڪر. اهڙيءَ طرح، ڪن حالت ۾ ”اي“ بدران ”اِ“ پڇاڙي به ڪم اچي ٿي. آٽ، ان جو مونث آٽِ ۽ گڏهه، ان جو مونث گڏهي.

مطلب ته جن مذڪر اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ ”اُ“ اچي ٿو، تن جي مونث جوڙڻ لاءِ ”اُ“ ڪڍي، اڪثر ”اِ“، پڇاڙي گڏبي آهي.

(ب) لالا، پيشوا، هاٿي، هندو ۽ ٻين اهڙن مذڪر اسمن جي پٺيان، مونث پڇاڙي ”اِي“ گڏڻ ئي مشڪل آهي، تنهنڪري اهڙن ڪيترن لفظن

ماڻ مونث لفظ جڙي نٿو سگهي، پر ڪن ماڻ هيٺئين ريت جڙي ٿو:
هاٿي، ان جو مونث: هاٿياڻي- هاٿڻي- هاٿڻ.
هندو، ان جو مونث: هندواڻي- هندئاڻي- هنڊڻي- هندڻ.
ڪيترن ”او“ ۽ ”آ“، پڇاڙين وارن مذڪر اسمن جو مونث به انهيءَ نموني جڙيل آهي.
مثلاً: مــاڙيچو، ان جو مونث: ماڙيچاڻي- ماڙيچڻي- ماڙيچڻ.
پروچ، ان جو مونث: پروچاڻي- پروچڻي- پروچڻ.
ڏير، ان جو مونث: ڏيراڻي. شينهن، ان جو مونث: شينهڻ.
مطلب ته، عام قاعدو هي آهي، ته مذڪر ماڻ مونث جوڙڻ لاءِ، ”اي“ پڇاڙي گڏبي آهي، جنهن جو گهٽيل اُچار ”اِ“ آهي. ڪيترين حالتن ۾، مونث پڇاڙي ”اي“ جي اڳيان، ”آڻ“ وڌيڪ ”آڻي“ پڇاڙي ڏابي آهي، جنهن جو اُچار گهٽائي آڻ- اڻ- ڻ به ڪبو آهي.

(ث) عام طرح، مذڪر مان مونث جوڙبو آهي، پر ڪن ٿورين حالتن ۾، مونث مان مذڪر لفظ ٺهيا آهن.
مثلاً: ناني- نانو، ماسي- ماسڙ، ڀڦي- ڀڦڙ ۽ رن- رنڙ.

۲۸. ڪانءُ – ڪانويلي، گدڙ – گدڙي ۽ ٻگھڙ – ٻهگياڙي. اهڙيءَ طرح، ڪن لفظن جو مونث بيقاعدي ٺهيل آهي.

اشارو: هنن بيقاعدي ٺهيل مونث لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ به "اِي" جو اُچار آهي، تنهنڪري چاٽڻ گھرجي ته سنڌيءَ ۾ مونث پڇاڙي "اِي"، بلڪل عام آهي.

اشارو ۲: ڪو مرد – ڪا زال؛ سو ماڻهو – سا زال. اهڙيءَ طرح، مونث پڇاڙي "آ"، ڪن ضميرن ۾ ڪم اچي ٿي.

۲۹. ڪن مذڪر اسمن لاءِ نرالا مونث لفظ ٺهرايل آهن.

مثلاً: مذڪر	مونث	مذڪر	مونث
ابو	امان	پتا	ماتا
پاءُ	پيڻ	پٽ	ڌيءَ
ٻيءُ	ماءُ	ڏاند	گانءِ يا ڳئون
ڏاڳهو	ڏاچي	راجا	راڻي
سانُهن	مينهن	سهرو	سس
ڪونهون يا پاڏو	ويڇ	ڳورپٽ	گورنهاري
گهڻو	رڍ	گهوٽ	ڪنوار
مڙس	جوءِ	مرد	زال
مور	ڍيل	ميان	بيبي
نَرُ	مادي	—	—

اشارو: ڪن اسمن جو مونث، ڪونه جڙندو آهي.

مثلاً: ڏڌ، تارو، پڻر، چيلائو، ڪانڊ يعني مڙس ۽ پيا.

باب چوٿون- "عدد"

٣٠- (١) گهوڙو ڊوڙيو يعني هڪ گهوڙو ڊوڙيو.
(٢) گهوڙا ڊوڙيا يعني ٻه يا گهڻا گهوڙا ڊوڙيا.

پوئين مثال ۾ "گهوڙو" جو آچار ڦيرائي "گهوڙا" ڪيو اٿئون، ڇاڪاڻ ته گهوڙن جو عدد هڪ کان وڌيڪ آهي. "هڪ" کي "واحد" چئبو آهي. "واحد" معنيٰ هڪ. هڪ کان وڌيڪ، يعني ٻن يا گهڻن کي "جمع" چئبو آهي. جمع معنيٰ گهڻا. "گهوڙو"، عدد واحد آهي. "گهوڙا" عدد جمع آهي.

ٻيا مثال: (٣) هڪ مائي آئي (٤) چار مايون آيون. "مائي"، عدد واحد آهي. "مايون" عدد جمع آهي.
(٥) هڪ دلو ڀڳو. پنج دلا ڀڳا. "دلو"، عدد آهي. آهي. "دلا"، عدد جمع آهي.

اهڙيءَ طرح، بيجان شين جا به اهي ساڳيا عدد ڄاڻائبا آهن.

٣١: هيٺين مثالن مان اسم چونڊيو ۽ ٻڌايو ته انهن جو عدد واحد آهي يا جمع؟

(١) ننڍي جي ويجهو مڪليءَ ٽالي هڪ ٽڪري آهي.
(٢) اُتي ڪيتريون سهڻيون قبرون آهن.
(٣) ٽڪريءَ جي پرسان هڪ کوهه آهي.

(٤) اُهو ڪوهه، اهڙيءَ ريت نهيل آهي، جو ماڻهو، آن ۾ اندر وڃي، مجلسون ڪندا آهن.

(٥) هيٺ وڃڻ لاءِ ڏاڪڻ ٺهيل آهي.

(٦) برسات ۾ آهو ڪوهه، پاڻيءَ سان ڀرجي پوندو آهي.

واحد مان، جمع جوڙڻ جون واٽون

٣٢. مونث اِسمن جو جمع.

(الف) ڪٽ، جمع ڪٽون. ٻلا، جمع ٻلائون. پٽ، جمع پٽيون. راڻي، جمع راڻيون ۽ وڄ، جمع وڄون. مطلب ته آ، آ، ا، اِي ۽ آ، پڇاڙين وارن مونث اسمن جو جمع، اون پڇاڙيءَ گڏڻ سان ٺهي ٿو.

اِشارو: ماءُ، جمع مائون، مائر، يا مائرون.

ڌيءَ، جمع ڌيئون، ڌيئر، يا ڌيئرون.

ڀيڻ، جمع ڀيڻون، ڀينر، يا ڀينرون.

اهڙيءَ طرح، ڪي ٿورا بيقاعدي ٺهيل لفظ آهن.

(ب) وهُو، ڪٺو يا ڪٺون، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ اڳيئي "او" (اون) جو اچار آهي. اهڙن لفظن پٺيان جمع واري "اون" پڇاڙي گڏبي ته اچار ساڳيو "اون" قائم رهندو، تنهنڪري چئبو ته اهڙا اسم، واحد توڙي جمع ۾ هڪ جهڙا آهن.

٣٣. مذڪر اِسمن جو جمع.

(الف) گدا، پيشوا، خضر، ڪيهر، حلوائي، ڌوٻي ۽ ٻيا اهڙا مذڪر اسم، جن جي پڇاڙيءَ ۾ آ، ا، يا ۽ اِي آهي، تن جو جمع، اڪثر نٿو ٺهي؛ پر راجا جو جمع راجائون ۽ سيٺ جو جمع سيٺيون ٿيندا آهن. اهڙيءَ طرح، مونث لفظن وانگر، ”اُون“ پڇاڙيءَ گڏڻ سان انهن جو جمع ٺهي ٿو.

اشارو: سيٺ + اُون = سيٺيون. ”يہ“ جو اُچار پاڻمرادو پيدا ٿئي ٿو.

(ب) واڳُو، ڪدُو، ساڌو، وڇون ۽ ٻيا لفظ، جن جي پڇاڙيءَ ۾ ”او“ (اُون) جو اُچار آهي، تن جو جمع ڪو نہ جڙندو آهي. اهي واحد توڙي جمع ۾ هڪ جهڙا آهن.

(پ) آٿُ، جمع آٿَ؛ گڏهُ، جمع گڏهَ؛ ٻڪرُ، جمع ٻڪر يا ٻڪرا. مطلب تہ ”اُ“ پڇاڙيءَ وارن مذڪر اسمن جو جمع، عام طرح ”اَ“ پڇاڙيءَ ۾ گڏڻ سان ٺهي ٿو؛ پر ڪن حالتن ۾ ”اَ“ بدران ”آ“ پڇاڙي بہ ڪم اچي ٿي.

(ٻ) گهوڙو، جمع گهوڙا ۽ ڪتو، جمع ڪتا. اهڙيءَ طرح، جن اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ ”او“ اچي ٿو، تن جي جمع جوڙڻ لاءِ، ”او“ ڪيرائي، ”آ“ پڇاڙي گڏجي ٿي.

٣٤. هندُو، جمع هندُوئو! يعني اي هندو لوڪو!
ماءُ، جمع مائرو! يعني اي ماڻهون يا ماتائُون!
اهڙيءَ طرح، مذڪر توڙي مونث جي پنيان، "او" پڇاڙي گڏبي ته اهڙا جمع اسم، سڏ ڪرڻ لاءِ ڪم ايندا.

اشارو: آڏير، آيُون، آوسان، ڀيون، ڪتيون، ۽ ٻيا ڪي لفظ هميشه جمع ۾ ڪم ايندا آهن.

حاصل مطلب

٣٥. سنڌيءَ ۾ جمع واريون پڇاڙيون جملي ٽي آهن:

(١) "اون" پڇاڙي: ڪٽ ـ ڪٽون، بلا ـ بلائون ۽ ڪنڌ ـ ڪنڌُون. اهڙيءَ طرح، مونث اسمن جو جمع، عام طرح، "اون" پڇاڙيءَ گڏڻ سان ٺهي ٿو. راجا ـ راجائون ۽ سيٺ ـ سيٺيون. اهڙيءَ طرح، انهن پڇاڙين وارن ٿورن مذڪر اسمن جو جمع به "اون" پڇاڙيءَ گڏڻ سان ٺهي ٿو.

(٢) مذڪر پڇاڙي "آ"، جنهن جو گهڻيل آچار "آ" مثلاً: ڇوڪرو، جمع ڇوڪرا يا ڇوڪرَ. گڏهُ، جمع گڏهَ.

(٣) "او" پڇاڙي، جا مذڪر توڙي مونث اسمن جي پنيان گڏبي، ته آهي سڏ ڪرڻ لاءِ ڪم ايندا. مثلاً: ڀينر! يائروو! دوستو! ۽ ٻيا.

باب پنجون- "حالت"

(١) حالت فاعلي.

٣٦. (١) سج اڀريو. هتي فعل آهي "اڀريو"، جو اسم، "سج" بابت ڪجهه چئي ٿو.

(٢) هو آيو. هتي فعل آهي "آيو"، جو ضمير، "هو" بابت ڪجهه چئي ٿو.

اسين سکيا آهيون ته "فعل" اهو لفظ آهي، جنهن مان 'هئڻ'، 'ڪرڻ'، 'سهڻ' يا ڪنهن تي ڪنهن 'ڪم ٿيڻ' جي معنيٰ نڪري ٿي. جنهن ماڻهوءَ يا شئي وغيره بابت ڪو به فعل، انهن ٽن ڳالهين مان ڪا به ڳالهه چاٽائي، تنهن کي "فاعل" چئجي ٿو، ۽ ان جي حالت "فاعلي" چئجي ٿي. ٻورن لفظن ۾ چئبو ته:

اهو اسم يا ضمير، جنهن بابت فعل جي وسيلي ڪا ڳالهه ڪجي ٿي، آن کي 'فاعل' چئبو آهي، ۽ آن جي حالت 'فاعلي' چئجي ٿي.

٣٧. هيٺين جملن ۾ جن اسمن يا ضميرن جي حالت فاعلي هجي، سي چونڊيو: (١) آستاد آيو. (٢) ڇوڪرا آٿي بيٺا. (٣) سيٺي سلام ڪيو. (٤) ٻار پڙهڻ لڳا. (٥) گهنڊ لڳو. (٦) موڪل ملي.

اشارو: ڇوڪرا! خط لک. هتي "ڇوڪرو" لفظ جو آچار ڦيرائي ڪجي ٿو "ڇوڪرا" جو لفظ سڏ ڪرڻ لاءِ ڪم آيو آهي. جملي ۾، جو اسم، سڏ

ڪرڻ لاءِ ڪم اچي، تنهن جي حالت کي ”ندا“ چوندا آهن. ندا معنيٰ سڏ. حالت ندا، سچ پچ ته حالت ”فاعليءَ“ جو هڪ نرالو قسم آهي، تنهنڪري ڪن صاحبن جو رايو آهي ته هتي ”ڇوڪرا“ لفظ کي ”ندا جو فاعل يا اسم“ Nominative Address سڏجي. ڪن جو وري رايو آهي ته جنهن صورت ۾ ”ڇوڪرو“ جو آڇار ڦري ”ڇوڪرا“ يا ”ڇوڪر“ ٿئي ٿو، تنهن صورت ۾ حالت ندا هڪ ڌار حالت ليکجي.

(٢) حالت مفعولي

٣٨. (١) ڪنئي ڌوئي ٿو. هتي فعل، ”ڌوئي ٿو“ اسم، ”ڪنئيءَ“ بابت ڪجهه چئي ٿو، تنهنڪري ”ڪنئي“ فاعل آهي. هيءُ جملو، پنهنجيءَ جاءِ تي پورو آهي يعني آن منجهان مطلب نڪري ٿو، پر اها سڌ ڪانه ٿي پوي ته ڪنئي ڇا ٿو ڌوئي؟ جيڪڏهن چئبو ته ”ڪنئي چادر ڌوئي ٿو“ ته پوءِ بلڪل پورو مطلب سمجهڻ ۾ ايندو. هتي فاعل آهي ”ڪنئي“ ۽ جنهن شيءِ تي هن جي ڪم (ڌوئڻ) جو اثر ٿئي ٿو، سا آهي ”چادر“.

(٢) هتي لڏون رکيو هو؛ گوپال اهو کاڌو.

هتي ”اهو“ لفظ ضمير آهي، ڇاڪاڻ ته اسم ”لڏونءَ“ بدران ڪم آيو آهي. مٿين جملي جي پوين لفظن ۾ ”گوپال“ آهي فاعل ۽ هن جي ڪم (کائڻ) جو اثر، جنهن شيءِ تي ٿئي ٿو، سا آهي ”اهو“ (لڏون).

اهو اسم يا ضمير، جنهن تي فعل وارو ڪم يا

ڪم جو اثر ٿئي، تنهن کي چئبو آهي "مفعول" ۽ ان جي حالت مفعولي چئجي ٿي.

مفعول معني، جنهن تي ڪو ڪم ٿئي.

۳۹. هيٺين جملن مان مفعول چونڊيو:
(۱) نوڪر ميز چنبڙي. (۲) مون گل سنگهيو.
(۳) تون خط لک. (۴) احمد رانديڪا ڀڳا.
(۵) گوبند ڪتاب پڙهي ٿو. (٦) گلاب ماني کاڌي.

جملي ۾ جو اسم يا ضمير، "مفعول" آهي، تنهن جي حالت 'مفعولي' چئجي ٿي.

(۳) حالت جري

۴٠. (۱) "گوپال، راند تان موٽيو". هتي "راند" لفظ جي پٺيان "تان" حرف جر آيو آهي، جو گوپال جو "راند" مان تو ڙي موٽڻ جي ڳالهه سان واسطو يا لاڳاپو ڏيکاري ٿو، تنهنڪري "راند" جي حالت جري چئبي.

(۲) "گوبند، هن کان ڏڄي ٿو". هتي "هن"، ضمير جي پٺيان "کان" حرف جر آيو آهي ۽ "هن" جو "گوبند سان توڙي ڏڄڻ جي ڳالهه سان لاڳاپو ڏيکاري ٿو، تنهنڪري "هن" جي حالت جري چئبي.

(۳) "احمد جو خط آيو". هتي "احمد" جي پٺيان "جو" حرف ڪم آيو آهي ۽ ان جو "خط" سان لاڳاپو ڏيکاري ٿو، جنهنڪري خبر پوي ٿي ته جيڪو خط

آيو، سو احمد جو هو. هتي "احمد" جي حالت جري ڇئبي

اشارو: 'جو'، 'سندو' ۽ 'وارو' لفظ، اضافت جي معنيٰ ڏيکارين ٿا ۽ اهي، جن اسمن يا ضميرن جي پٺيان اچن ٿا تن جي حالت 'اضافت' آهي؛ جا مائٽي، مالڪي يا ٻي نسبت ڏيکاري ٿي. هاڻي رواج موجب حالت 'اضافت' کي حالت 'جري' ۾ گڏي ڇڏيو اٿن. ڪن صاحبن جو رايو آهي ته حالت اضافت ڌار حالت ليکڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته اها فقط ٻن اسمن جي پاڻ ۾ مائٽي يا لاڳاپو ڏيکاري ٿي.

جنهن اسم يا ضمير جي پٺيان حرف جر اچي ۽ ان جو جملي جي ٻين لفظن سان لاڳاپو ڏيکاري، تنهن اسم يا ضمير جي حالت جري چئبي.

٤١. هيٺين جملن ۾، جن اسمن يا ضميرن جي حالت جري هجي، سي چونڊيو:

(١) بوبڪن ۾ غاليچا ٺهندا آهن.
(٢) ٽني جون لونگيون سهڻيون ٿين ٿيون.
(٣) اسان هالن مان هندورو گهرايو.
(٤) اسان سڀني کي ديسي هنرن کي زور وٺائڻ گهرجي.

(٤) حالت جري

٤٢. (١) نوڪر ڳوٺان (ڳوٺئون) آيو.

ڳوٺان يا ڳوٺئون معنيٰ، ڳوٺ مان يا ڳوٺ کان (حالت جري). هتي ڪوبه حرف جر ڪم نه آيو

آهي، تہ بہ ”ڳوٺ“ لفظ جي حالت جري آهي، سببان ”آن“۔ ”اون“ پڇاڙيءَ جي، جا حرف جر جو ڪم ڏئي ٿي.

(٢) نوڪر ڳوٺ ويو. ”ڳوٺِ“ معنيٰ ڳوٺ ۾ يا ڳوٺ ڏي. هتي بہ ”ڳوٺ“ لفظ جي حالت جري آهي، سببان (ـِـ) يعني ”اِ“ پڇاڙيءَ جي، جا حرف جر جو ڪم ڏئي ٿي.

(٣) ”ٻار ڪڏان ڪريو“. هن جي بدران چئبو تہ ”ٻار ڪُڏ تان ڪريو.“

(٤) ”ٻار ڪَڏِ ڪريو“، بدران چئبو ”ٻار ڪڏِ ۾ ڪريو“.

مطلب تہ سنڌيءَ ۾ حالت جريءَ جي معنيٰ ظاهر ڪرڻ لاءِ آن (اون) ۽ ”اِ“ پڇاڙيون مقرر ٿيل آهن، جي 'حرف جر' جو ڪم ڏين ٿيون. پر اهي پڇاڙيون، سي ڪنهن اسم يا ضمير جي پٺيان نہ گڏبيون آهن، تنهنڪري انهن جي بدران عام طرح حرف جر ڪم آڻجن ٿا.

٤٣. هيٺين جملن مان اهڙا اسم چونڊيو، جن ۾ حالت جريءَ واريون مقرر ٿيل پڇاڙيون گڏيل هجن:

[١] مان هينئر 'گهران' ٿو اچان.

[٢] اهو ڪم رکو تنهنجي 'هٿان' ٿيندو.

[٣] منهنجي 'واتان' هڪڙو حرف بہ ڪونہ نڪتو.

[٤] مان 'وسئون' ڪين گهٽائيندس.

[٥] ڇوڪرو گهر ويو.
[٦] مون کي اها ڳالهه سن نڪا وڻت هئي.

دؤر

٤٤. اسمن ۽ ضميرن جون حالتون، هيٺين ريت معلوم ڪبيون آهن:

(١) جملي ۾، جنهن اسم يا ضمير بابت، فعل ڪجهه ڇوي يعني هئڻ، ڪرڻ يا سهڻ مان ڪا ڳالهه ڄاڻائي، تنهن کي "فاعل" چئجي ٿو ۽ ان جي حالت "فاعلي" چئجي ٿي.

[٢] جملي ۾ جنهن اسم يا ضمير تي، فعل واري ڪم جو اثر ٿئي، تنهن کي "مفعول" چئجي ٿو ۽ ان جي حالت "مفعولي" چئجي ٿي.

(٣) جنهن اسم يا ضمير جي پٺيان، ڪو، حرف جر اچي ۽ ان جو جملي جي ٻين لفظن سان لاڳاپو ڏيکاري، يا اهڙي لاڳاپي ڏيکارڻ لاءِ حرف جر بدران ڪا مقرر ٽيل پڇاڙي ڪم اچي، ان اسم يا ضمير جي حالت "جري" چئبي.

٤٥. اسم يا ضمير جو، جملي ۾، ٻين لفظن سان جيڪو لاڳاپو آهي، يا انهيءَ لاڳاپي ڏيکارڻ لاءِ جيڪا* ڦيرڦار، آن اسم يا ضمير جي صورت ۾ ٿئي

*ڳوٺ لفظ پٺيان "آ" جو اچار آهي، سو ڪڏهن آن (آون) يا "اِ" پڇاڙي کڏي، ڳوٺان يا ڳوٺ لفظ ٺاهجن ٿا. اها ڦيرڦار حالت ڏيکاري ٿي.

تنهن ڪي "اسم يا ضمير" جي حالت چئجي ٿي.

باب ڇهون - "اِسمن جو ڦيرو"

١٤٦.	واحد	جمع
فاعلي-	ڇوڪرو اچي ٿو	ڇوڪرا اچن ٿا
مفعولي-	ڇوڪرو بچاءِ	ڇوڪرا بچايو
جري-	ڇوڪري ڪي سڏ	ڇوڪرن ڪي سڏيو
	ڇوڪري ميان وڃ	ڇوڪرن مان وڃو
	ڇوڪري ڪان پاسي ٿي	ڇوڪرن ڪان پاسي ٿيو

١٤٧.	واحد	جمع
فاعلي-	ڇوڪري اچي ٿي	ڇوڪريون اچن ٿيون
مفعولي-	ڇوڪري بچاءِ	ڇوڪريون بچايو
جري-	ڇوڪريءَ ڪي سڏ	ڇوڪرين ڪي سڏيو
	ڇوڪريءَ مان وڃ	ڇوڪرين مان وڃو
	ڇوڪريءَ ڪان پاسي ٿي	ڇوڪرين ڪان پاسي ٿيو

١٤٨. اسم ڪي مٿين حالتن ۾، واحد توڙي جمع ۽ مذڪر توڙي مونث جي صورتن ۾ ڦيرائڻ ڪي، "اسم جو ڦيرو" چئجي.

١٤٩. "ڇوڪرو" لفظ جو ڦيرو، جو مٿي ڪيو ويو تنهن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته پهريائين چئون ٿا ڇوڪرو، جمع ڇوڪرا. جڏهن ڪو به حرف جر اِنهن لفظن جي پٺيان ڪم آڻيون ٿا، تڏهن "ڇوڪرو" جو اچار ڦيرائي ڪريون ٿا "ڇوڪري" ۽ جمع چئون ٿا "ڇوڪرن".

ساڳيءَ طرح "ڇوڪري" جمع "ڇوڪريون". ٻر حرف جر ڪم آڻڻ ڪان ٻوءِ آڇار ڦيرائي ڪريون ٿا "ڇوڪريءَ" جمع "ڇوڪرين".

هنن لفظن جي اها صورت سڀڪنهن حرف جر گڏڻ ڪان ٻوءِ ساڳي رهي ٿي؛ تنهنڪري هن کي "عام صورت" چئجي ٿو. هاڻ چئبو تہ مٿين اسمن جو ڦيرو هن طرح ٿيندو آهي:

(١) واحد	جمع
فاعلي- ڇوڪرو	ڇوڪرا
عام صورت- ڇوڪري	ڇوڪرن

(٢) واحد	جمع
فاعلي- ڇوڪري	ڇوڪريون
عام صورت- ڇوڪريءَ	ڇوڪرين

٥٠- واحد	جمع
فاعلي- ڪٽ پڪي	ڪٽون پڪيون
مفعولي- ڪٽ وڇاءِ	ڪٽون وڇايو
جري- ڪٽ تي ويھ	ڪٽن تي ويھو
ڪٽ کي ڇور	ڪٽن کي ڇوريو
ڪٽ جو پائو پڪو	ڪٽن جا پاوا پڪا

هتي "ڪٽ" لفظ جو آڇار، سڀني حالتن ۾ ساڳيو رهيو آهي، تنهنڪري اها ٿي انهيءَ لفظ جي "عام صورت" چئبي.

۵١. عام صورت سمجهڻ لاءِ ڪي مثال وٺو.
مثلاً: راجا، سيٺ، آٽ ۽ واگهوءَ. هاڻ هنن لفظن جي پٺيان ڪهڙو به حرف جر ڪم آڻيو:
راجا کي سلام ڪر. سيٺ کي سڏ ڪر.
آٽ کي هڪل. واگهوءَ کان پاسي ٿيءُ.
هتي "آٽ" جو اچار ڦري ٿيو آهي "آٽ" ۽ "واگهوءَ" جو "واگهوءَ" اِها انهن لفظن جي "عام صورت" چئبي. "راجا" ۽ "سيٺ" لفظن جي پٺيان حرف جر ڪم اچڻ ڪري، انهن لفظن جي صورت ۾ ڪابہ ڦيرڦار ڪا نہ ٿي ٿئي، تنهنڪري اها ٿي سندين عام صورت چئبي.
۵٢. اسم جي اها صورت، جا سڀني حالتن ۾ يا هر ڪنهن حرف جر جي پٺيان اچڻ کان پوءِ ساڳي رهي، تنهن کي "عام صورت" چئجي ٿو.

حاصل مطلب

۵٣. (١) سنڌيءَ ۾، ڪن اسمن جي صورت، عدد واحد ۾، هڪ ڦيرو کائي ٿي. مثلاً: "ڇوڪرو" جو آچار ڦري ٿئي ٿو "ڇوڪري". "آٽ" جو "آٽ" ۽ "واگهوءَ" جو "واگهوءَ".
(٢) ڪن اسمن جي صورت، عدد واحد ۾، اِهو هڪ ڦيرو بہ نٿي کائي. مثلاً ڪٽ، راجا ۽ سيٺ لفظن جو آچار، سڀني حالتن ۾ ساڳيو رهي ٿو.
(٣) ڇوڪرو جمع ڇوڪرا، پر عام صورت، جمع

ڇوڪرن، ڇوڪري جمع ڇوڪريون، پر عام صورت، جمع ڇوڪرين. ڪُنُ جمع ڪُنُون، پر عام صورت، جمع ڪُنن.

اهڙيءَ طرح، عام صورت جمع ۾ سڀ اسم، ڇا مذڪر ڇا موُنث، "آن"، "اِن" يا "اُن" پڇاڙي وٺن ٿا.

پاڃو ڀيو
باب ستون "اسمن جا قسم"
اسم خاص ۽ اسم عام

٥٤. (١) اڪبر بادشاهه سنڌ ۾ ڄائو هو.

"اڪبر" هڪ بادشاهه جو نالو آهي، ڪنهن به بادشاهه کي "بادشاهه" ڪوٺي سگهبو، پر سڀڪنهن بادشاهه کي "اڪبر" نه ڪوٺبو، ڇاڪاڻ ته "اڪبر" خاص ڪنهن هڪ بادشاهه جو نالو آهي.

"سنڌ" هڪ پرڳڻي جو نالو آهي. ڪنهن به پرڳڻي کي "پرڳڻو" ڪوٺبو؛ پر سڀڪنهن پرڳڻي کي "سنڌ" نه ڪوٺبو، ڇاڪاڻ ته اهو نالو خاص ڪنهن هڪ پرڳڻي تي رکيل آهي.

(٢) حضرت عليءَ جي خچر جو نالو، دلدل هو.

ڪنهن به خچر کي "خچر" ڪوٺبو، پر سڀڪنهن خچر کي "دلدل" نه ڪوٺبو، ڇاڪاڻ ته اهو نالو خاص ڪنهن هڪ خچر تي رکيل آهي.

(٣) هو "گلشڪر" پڙهي ٿو.
"گلشڪر" هڪ ڪتاب جو نالو آهي. سيڪنهن ڪتاب کي "ڪتاب" ڪوٺبو، پر سيڪنهن ڪتاب کي "گلشڪر" نہ ڪوٺبو، ڇاڪاڻ تہ اهو نالو، خاص ڪنهن هڪ ڪتاب تي رکيل آهي.

هنن مثالن مان ڏسڻ ۾ ايندو تہ ڪي نالا خاص ۽ ڪي عام آهن. مٿين مثالن مان ٻنهي قسمن جا نالا ڌار ڪري هيٺ ڏيکارجن ٿا:

خاص نالو	عام نالو
اڪبر	بادشاهہ
سنڌ	پرڳڻو
دلدل	خچر
گلشڪر	ڪتاب

٥٥. اهو لفظ، جو ڪنهن ماڻهوءَ يا ٻئي جاندار يا بيجان شئي يا مڪان جو خاص طرح ٺهرايل نالو هجي، تنهن کي "اسم خاص" چئجي ٿو.

٥٦. اهو نالو جو هڪڙي قسم جي جاندار يا بيجان شين لاءِ هڪ جهڙو هجي، يا هرهڪ سان لاڳو ٿي سگهي، تنهن کي "اسم عام" چئجي ٿو.

٥٧. هيٺين جملن مان اسم خاص ۽ اسم عام چونڊيو:
(١) حيدرآباد کي اڳي نيرون ڪوٽ چوندا هئا.
(٢) جيڪب آباد جو اصلوڪو نالو خان ڳڙهہ آهي.
(٣) بدين جو شهر اصل سانول پور سڏبو هو.

(٤) ٿرپارڪر جي پاسي اڳي سمنڊ هو، جنهن جو منهن ڪڇ جي رڻ ڏي هو.
(٥) ڏرتيءَ ڏهڻ ڪري حالتون ڦري ويون.
(٦) سمنڊ جي نشاني هاڻو ڪيون ٿر جون پٽون آهن.

اسم ذات

٥٨. (١) اڃاڻ، ساوڪ، پلائي ۽ صفائي خاصيتن جا نالا آهن.

(٢) ڪل، چرچو، ويڙهه ۽ جنگ، ڪمن جا نالا آهن.

(٣) پالاڻ، جواني، جهنگليپڻو ۽ پانهپ، حالتن جا نالا آهن.

انهن ٽنهي قسمن جي نالن کي گڏي "اسم ذات" چئبو آهي.

ڪنهن خاصيت، ڪم يا حالت جي نالي کي "اسم ذات" چئبو آهي.

٥٩. هيٺين جملن مان اسم-ذات چونڊيو:
(١) سچ هڪ وڏو گڻ آهي. (٢) نٽڙت سيکڻ.
(٣) رحم ۾ پڻي برڪت آهي. (٤) غريبن تي قياس ڪر.
(٥) آپ ۾ ڪاڙهاڻ ڏس. (٦) ڏٺيءَ جي وڏائي ڪاءَ.
(٧) پڙهڻ، ترڻ، تير هڻڻ، ڇوٽين سواري، ننڍي هوندي جو نه سکي، وڏي خواري.هوندي

اشارو: پنچات، سپا، فوج، لشڪر، ڌڻ ۽ پيا.

اهڙا لفظ، جي ڪنهن ميڙ جي معنيٰ ڏيکارين ٿا، سي اسم جمع Collective آهن، پر اهي سنڌي گرامر موجب 'اسم عام' ڪري ليکيا آهن.

چانور، اٽو، سون ۽ لوهه، اسم جنس Material Noun آهن، پر اهي به 'اسم عام' ليکجن ٿا.

"صفاتي ۽ ذاتي اسمن جو فرق"

٦٠- اسم خاص ۽ اسم عام، انهن ٻنهي کي گڏي 'صفاتي اسم' Concrete Noun چئبو آهي. اهي اکين سان ڏسي سگهجن ٿا ۽ انهن کي هٿ لائي سگهجي ٿو. مثلاً: برف اهڙي شيءِ آهي جا اکين سان ڏسي ۽ هٿ ۾ کڻي سگهجي ٿي. اهڙيءَ طرح، جيڪي صفاتي اسم (خاص ۽ عام) آهن تن سڀني کي جسم آهي، تنهنڪري اهي ظاهري حواسن (ڪن، هٿ، اک، چپ ۽ نڪ) سان معلوم ٿي سگهن ٿا. ڪنهن ماڻهوءَ ۾ جيڪڏهن سياڻپ هوندي ته 'سياڻپ' اهڙي شيءِ نه آهي، جا هٿ ۾ کڻي يا چپ سان چکي سگهجي. ساڳيءَ طرح، برف جي اڇاڻ، ٿڌاڻ ۽ لساڻ يا لسائي اهڙيون شيون نه آهن، جي برف کان ڌار ڪري، هٿ ۾ کڻي سگهجن. انهن بابت رڳو دل ۾ ويچار ڪري چئجي ٿو ته برف ۾ هي هي خاصيتون آهن. هاڻ چڱي طرح سمجهڻ ۾ ايندو ته صفاتي ۽ ذاتي اسمن جي وچ ۾ هيءُ تفاوت آهي.

جيڪي صفاتي اسم (خاص ۽ عام) آهن، تن سيني کي جسم آهي، تنهنڪري اهي ظاهري حواسن سان معلوم ڪري سگهجن ٿا. جيڪي ذاتي اسم آهن سي فقط خاصيتن، ڪمن ۽ حالتن جا نالا آهن. انهن کي جسم ڪونهي، تنهنڪري انهن جو رڳو پنهنجي من يا دل ۾ ويچار ڪجي ٿو.

باب اٺون — ضميرن جا قسم

(١) "ضمير خالص"

٦١. (١) آءٌ اچان ٿو. مان وڃان ٿو. مون ڪاڏو.
(٢) تون آچ. تو ڇا ڇيو؟
گلاب کي سنڌيءَ ۾ هُو هليو ويو.

جڏهن ڪو ماڻهو پنهنجي ڪا ڳالهه ڪندو آهي، تڏهن پنهنجي نالي ڪُنهڻ بدران "آءٌ"، "مان" يا "مُون" لفظ ڪم آڻيندو آهي. اهي لفظ ضمير آهن، ڇاڪاڻ ته ڳالهه ڪندڙ ماڻهوءَ جي نالي بدران ڪم اچن ٿا. اهڙن ضميرن کي "ضمير متڪلم" چئبو آهي. "متڪلم" معنيٰ، جنهن جي وات مان ڪلام نڪري يعني جو ڳالهائي. آءٌ، مان، مون ۽ اسين "ضمير متڪلم" جا مثال آهن.

حاضر ماڻهو، جنهن سان ڳالهائبو آهي، تنهن جي نالي بدران "تون" يا "تو" لفظ ڪم آڻبو آهي؛ تنهنڪري اهي لفظ بہ ضمير آهن. اهڙن ضميرن کي

”ضمير حاضر“ چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته جنهن سان ڳالهائبو آهي، سو ضرور اڳيان حاضر هوندو آهي. تون، تو، توهين ۽ اوهين، ”ضمير حاضر“ جا مثال آهن.

مٿين ٽئين جملي ۾ ”گلاب“، جنهن جي ڳالهه ڪجي ٿي، تنهن جي نالي بدران ”هُو“ لفظ ڪم آندو اٿئون، تنهنڪري ”هُو“ لفظ ضمير آهي. اهڙن ضميرن کي ”ضمير غائب“ چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته جنهن ٽياڪڙ جي ڳالهه ڪجي ٿي، سو يا ته غائب يعني گم يا غير حاضر آهي، يا جي حاضر آهي ته به ساڻس ڪونه ٿو ڳالهائجي، پر سندس رکي ڳالهه ڪجي ٿي. هُو، اُو، هن ۽ انهن، ”ضمير غائب جا مثال آهن.

انهن ٽنهي ضميرن کي ”ضمير خالص“ چئبو آهي. خالص، معني نج، اهي ٿي ئي، نجيءَ يا خاص طرح، فقط ماڻهن سان لاڳو ٿين ٿا، تنهنڪري اهو نالو پيو اٿن. ياد ڪريو ته ضمير خالص ٽي آهن:

(١) متڪلم يعني ڳالهائيندڙ، (٢) حاضر يعني جنهن سان ڳالهائجي، (٣) غائب يعني اهو ٽياڪڙ جنهن جي ڳالهه ڪجي ٿي.

٦٢. ضمير خالص جا ڦيرا

واحد	جمع
فاعلي— آءٌ، مان	اسين
عام صورت— مُون	اسان

واحد	جمع
فاعلي— تون	توهين، اوهين
عام صورت— تو	توهان، اوهان

واحد	جمع
فاعلي— هُو (مونث هُوءَ)	هُو، آو
عام صورت— هن، آن	هنن، آنهن

ضميري پڇاڙيون

٦٣. واحد	جمع
پيُم، پيُمِ = منهنجو پيءُ	—
پيُهي، پيءُ = تنهنجو پيءُ	پيُهو = توهان جو پيءُ
پيُس، پيُس = هن جو پيءُ	پيُنِ = هنن جو پيءُ،

هن طرح، مائٽي ڏيکاريندڙ اسمن (ڀيڻ، ماءُ، ڌيءُ وغيره) جي پٺيان اهي پڇاڙيون عام طرح ڳنڍبيون آهن، ته اهي ”ضمير خالص“ جو ڪم ڏينديون آهن. ڪَهُ ڪَهَرس يعني ڪوهه (ڪڏهن) پيءُ هن جو گهر. اهڙيءَ طرح، ڪن ٻين اسمن جي پٺيان به ساڳئي مطلب لاءِ اهي پڇاڙيون ڪم اچن ٿيون.

٦٤. واحد	جمع
وٽم = مون وٽ	وٽهون يا وٽون = اسان وٽ
وٽءِ = تو وٽ	وٽوَ = توهان وٽ
وٽس = هن وٽ	وٽن = هنن وٽ

اهڙيءَ طرح، حرف جر جي پٺيان به اهي پڇاڙيون ڳنڍبيون آهن.

اشارو: ضمير متڪلم جمع واري "هُون، آون" واري پڇاڙي، اسمن جي پٺيان نہ گڏبي آهي.

٦٥. واحد جمع

واحد	جمع
اٿم = مون کي آهي	اٿئون = اسان کي آهي
اٿيئي = توکي آهي	اٿوَ = توهان کي آهي
اٿس = هن کي آهي	اٿن = هنن کي آهي

اهڙيءَ طرح، ڪن فعلن جي پٺيان بہ اِهي پڇاڙيون گڏجي سگهجن ٿيون. (ڏسو ٻاب ڇوڏهون)

٦٦. ضميري پڇاڙيون، هيٺين نقشي ۾ ڏار ڏيکارجن ٿيون:

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	م	هون، آون، ئون
حاضر	ءِ (اِي)	وَ
غائب	س	ن

٦٧. مٿي جيڪي ڇيو ويو آهي، تنهن مان ڏسڻ ۾ ايندو تہ ضمير خالص ٻن قسمن جا آهن:

(١) سچا لفظ، جهڙوڪ آءٌ، تون ۽ هُو.

(٢) پڇاڙين وارا، جن کي "متصل" يا گڏيل ضمير چئبو آهي.

متصل يا ڳنڍيل ضمير اُهي آهن جي ڪنهن اسم، حرف جر يا فعل جي پٺيان، پڇاڙين يا نشانين وانگر ڪم اچن ٿا.

٦٨. هيٺين جملن ۾ جن لفظن جي پٺيان ضميري پڇاڙيون هجن، تن جي معني ٻڌايو. مثلاً: منجهس= هن منجهه.

(١) وٽس وڃ. (٢) چئينس ته سگهو اچ.
(٣) نه اچي ته خوشي سنديس. (٤) هينئر وٽن پئسو ڪونهي. (٥) ماستر چيو اٿوَ، ته سبق ياد ڪريو.

(٢) ”ضمير اشارو“

٦٩. گوپال کي ماڻس پيو لڏون ڏيئي چيو ته ”هيءَ تون کاءُ ۽ هوءَ ٻاءِ لاءِ رکُ“.

هتي ”هيءَ“ لفظ، انهيءَ لڏونءَ ڏي اشارو ٿو ڪري، جو پرسان يا ويجهو آهي ۽ ”هوءَ“ لفظ ٻئي لڏونءَ ڏانهن اشارو ٿو ڪري، جو پري آهي.

آهڙا ضمير، جي ڪن اسمن ڏي اشارو ڪن، تن کي ”ضمير اشارو“ چئبو آهي.

اهي ٻن قسمن جا آهن:

(١) جيڪي ضمير ڪنهن ويجهي ماڻهوءَ يا شيءِ وغيره ڏي اشارو ڪن، تن کي ”ضمير اشارو ويجهو“ چئبو آهي. مثلاً: هيءَ، اِيءَ.

(٢) جيڪي ضمير ڪنهن ڏورانهين ماڻهوءَ يا شيءِ

وغيره ڏانهن اشارو ڪن، تن کي "ضمير اشارو ڏور" چئبو آهي. مثلاً: هو، آءِ.

٧٠. ضمير اشارو ويجهو - ڦيرو

	مذڪر		مونث	
	واحد	جمع	واحد	جمع
فاعلي -	هيءُ	هي، (اهي)	هيءَ	هي
عام صورت -	هن	هنن	هن	هنن

اِشارو: ضمير اشارو ڏور جو ڦيرو، ضمير غائب جهڙو آهي. سنڌيءَ ٻوليءَ سان ضمير غائب، ڪم ڏني ويو آهي، تنهنڪري "هو ۽ آهي" لفظ، جي ضمير "اشارو ڏور" آهن، سي ڪم آڻي، پورائي پيا ڪريون.

(٣) ضمير مشترڪ

٧١. (١) "گوپال، گوپال کي بچايو." هن جي بدران چئبو ته گوپال پاڻ کي بچايو. هن جملي ۾ فاعل آهي "گوپال" ۽ جنهن کي بچايائين سو به ساڳيو پاڻ آهي، تنهنڪري چئبو ته جملي جو جيڪو فاعل آهي، سوئي ساڳيو مفعول آهي.

(٢) آءٌ پاڻ يا خود ايندس. هن جي معنيٰ ته پيو ڪو نه ايندو، پر آءٌ پاڻ (پنهنجي سر) ايندس. انهن ڳالهه کي زور ڏيارڻ لاءِ به "پاڻ" يا "خود" لفظ ڪم

آڀو آهي. پاڻ، خود، پنڊ ۽ پنهنجو لفظ ضمير مشترڪ آهن. اهي ضمير، ٻن مطلبن لاءِ ڪم آڻبا آهن:
(۱) فاعل کي زور پيدا ڪرڻ لاءِ. (۲) هن ڳالهه ڄاڻائڻ لاءِ ته جملي ۾ جيڪو فاعل آهي سوئي ساڳيو مفعول آهي.

اهو ضمير، جو جملي ۾ فاعل جي بدران (مفعول ٿي) ڪم اچي، يا جو ضمير خالص کي زور ڏيڻ لاءِ ڪم اچي، تنهن کي "ضمير مشترڪ" چئبو آهي.
مشترڪ معنيٰ شريڪ ٿيندڙ. اهو نالو آن تي هن ڪري رکيو اٿن جو پاڻ، خود ۽ پنڊ لفظ، جي ضمير مشترڪ آهن، سي فاعل سان شريڪ يا لاڳو ٿين ٿا.
۷۲. هيٺين جملن سان ضمير مشترڪ چونڊيو ۽ ٻڌايو ته اهي فاعل جي بدران ڪم آيا آهن يا رڳو ضمير خالص کي زور ڏيڻ لاءِ ڪم آيا آهن:
(۱) توهين پاڻ ۾ نهي وڃو ته چڱو.
(۲) تون پاڻ چؤ ته مون ڇا چيس؟
(۳) پنهنجو، ڪم ايندو، ڌاريو، ڪم نه ايندو.

۷۳. "پنهنجو" لفظ جو ڦيرو

	مذڪر		مونث	
	واحد	جمع	واحد	جمع
فاعلي—	پنهنجو	پنهنجا	پنهنجي	پنهنجون
عام صورت—	پنهنجي	پنهنجن	پنهنجيءَ	پنهنجن

(٤) "ضمير استفهام"

٧٤. ڪير آيو؟ ڪهڙو آهين؟ ڇا کپيئي؟ ڪجاڙو ٿو ڇوين؟ هتي ڪير، ڪهڙو، ڇا ۽ ڪجاڙو لفظ، سوال پڇڻ لاءِ ڪم آيا آهن. ڪير، معنيٰ ڪهڙو ماڻهو. ڪهڙو، معنيٰ ڪهڙو ماڻهو يا ڪم. ڇا، معنيٰ ڪهڙي شيءِ. مطلب ته اهڙا سوال پڇڻ جا لفظ، ڪن اسمن بدران ڪم اچن ٿا، تنهنڪري ضمير آهن. اهڙن ضميرن کي چئبو آهي "ضمير استفهام". فهم، معنيٰ سمجهه يا ڄاڻ. ضمير استفهام، معنيٰ اهو ضمير، جو ڄاڻڻ يا سمجهڻ گهري ٿو (سوالن پڇڻ سان). مطلب ته:

ضمير استفهام، اهو ضمير آهي، جو سوال پڇڻ يا پڇا ڪرڻ ۾ ڪم اچي ٿو.

٧٥. (١) تون ڪير آهين؟ "ڪير" رڳو ماڻهوءَ سان لاڳو ٿئي ٿو.

(٢) ڪهڙو ماڻهو؟ ڪهڙو ڪتاب؟ ڪهڙو ڪم؟ "ڪهڙو" لفظ ماڻهن، شين ۽ ڪمن سان لاڳو ٿئي ٿو.

(٣) ڇا وٺان؟ ڇا ڇوان؟ "ڇا" شين ۽ ڪمن سان لاڳو ٿين ٿو.

(٤) ڪجاڙو کپيئي؟ ڪجاڙي لاءِ بيٺو آهين؟ "ڪجاڙو" شين ۽ ڪمن سان لاڳو ٿئي ٿو.

٧٦. "ڪير" جو ڦيرو

	واحد	جمع
فاعلي-	ڪير (مونث: ڪيرَ)	ڪير
عام صورت-	ڪنهن	ڪن

٧٧. "ڪهڙو" جو ڦيرو

	مذڪر واحد	مذڪر جمع	مونث واحد	مونث جمع
فاعلي-	ڪهڙو	ڪهڙا	ڪهڙي	ڪهڙيون
عام صورت-	ڪهڙي	ڪهڙن	ڪهڙيءَ	ڪهڙين

٧٨. هيٺين سٽن مان ضمير استفهام چونڊيو:

(١) گلاب ڪي ٻاهر ڪير پيو سڏي؟

(٢) توکي ڇا کپي؟ (٣) ڪهڙو گهرجيئي؟

(٤) هنن راندڪن مان توکي ڪهڙو ٿو وڻي؟

(٥) "ضمير موصول"

٧٩. هيءُ اهو ڪتاب آهي. ڪتاب مون ڳوليو پئي. هي ٻيئي جملا ڳنڍي چئبو ته "هيءُ اهو ڪتاب آهي، جو مون ڳوليو پئي". هتي "جو" لفظ "ڪتاب" جي بدران ڪم آيو آهي، تنهنڪري ضمير آهي ۽ اهو ٻن جملن کي ڳنڍي ٿو، تنهنڪري "ضمير موصول" آهي. موصول، معني ڳنڍيندڙ (وصل = ڳنڍڻ، ميلاپ). هيءُ اهو ڪتاب آهي، جيڪو مون ڳوليو پئي. "جيڪو"، ضمير موصول آهي.

هيءُ اهو ڪپ آهي. ڪپ جي تو ٻچا ڏي ڪئي.

هيءَ پنهنجي جملا ڳنڍي ٿو، تہ "هيءَ اهو ڪپ آهي، جنهن جي تو پڇا ٿي ڪئي". هتي "جنهن" لفظ، ضمير موصول آهي.

اهو لفظ، جو ڪنهن اسم جي بدران جملي ۾ ڪم اچي ٿو ۽ ان کي ٻئي جملي سان ڳنڍي ٿو، تنهن کي ضمير موصول چئبو آهي.

٨٠. "جو" جو ڦيرو

	مذڪر		مونث	
	واحد	جمع	واحد	جمع
فاعلي-	جو	جي	جا	جي
عام صورت-	جنهن	جن	جنهن	جن

٨١. "جيڪو" جو ڦيرو

فاعلي-	جيڪو	جيڪي	جيڪا	جيڪي
عام صورت-	جنهن ڪنهن	جن ڪن	جنهن ڪنهن	جن ڪن

٨٢. هيٺين مٿن مان ضمير 'موصول' چونڊيو.

(١) ننگرپارڪر هڪ ٽڪري آهي، جا "ڪارونجهر" جي نالي سان سڏجي ٿي. (٢) ٽڪريءَ جون ڇهہ قطارون آهن، جن جي وچ ۾ ڪيترن هنڌ واري آهي.

(٣) اتي واريءَ سان گڏ پٿر آهن، جن مان ڪي روهيءَ جهڙا ڪارا تہ ڪي داڻ جهڙا ڳاڙها آهن. (٤) سنڌ ۾ اهائي هڪ ٽڪري آهي، جنهن مان

بعضي بعضي خوفناڪ آواز ٻڌڻ ۾ ايندا آهن، ڇاڪاڻ
جو اها پرندڙ جبل جو قسم آهي. (۵) ڏڪريءَ تي
ڪيترا وڻ ۽ ٻوٽا آهن، جن مان ججهي پيدائش ٿئي ٿي.

(٦) "ضمير جواب موصول"

۸۳. جو ٻئي جي لاءِ ڪڏ ڪئندو، سو پاڻ ڪڏ ۾
ڪرندو. هتي "سو" لفظ جو لاڳاپو "جو" لفظ سان
آهي يعني اُن جي جواب ۾ ڪم آيو آهي. "جنهن ڇيو
تنهن ڪيو". هتي "تنهن" لفظ جو لاڳاپو "جنهن"
لفظ سان آهي يعني اُن جي جواب ۾ ڪم آيو آهي.
"جو" ۽ "جنهن" لفظ ضمير موصول آهن ۽ "سو" ۽
"تنهن" لفظ، جي انهن جي جواب ۾ آيا آهن، سي
ضمير جواب موصول آهن.

ضمير جواب موصول اهو آهي، جو ضمير موصول
جي جواب ۾ (لاڳاپو رکي) ڪم اچي ٿو.

۸۴. "سو" جو ڦيرو

واحد	جمع
فاعلي- سو، مونث: سا	سي
عام صورت- تنهن	تن، تنن، تنهن

۸۵. هيٺين جملن مان ضمير جواب موصول
ڪڍائي ٻڌايو:

(۱) جيڪي اوهان ڪيو سو چڱو.

(۲) مون کي جيڪا ڳالهہ چوندا، سان مڃيندس.

(۳) جنهن ڪوڙو خيال ڪيو، تنهن چيو ته ڪوڙو ڪم ڪيو.
(۴) جن سان صحبت رکجي، تن سان نباهجي.
(۵) جي نه سنڀاليندا، سي پڇتائيندا.
(۶) چڱا سي، جن جا پويان به چڱا.

(۷) ضمير مبهم

۸۶. (۱) منهنجو رپيو ڪو کڻي ويو. "ڪو"، معنيٰ ڪو ماڻهو، تنهنڪري "ڪو" لفظ ضمير آهي، پر اهو ضمير ڪهڙي اسم بدران ڪم آيو آهي، سو نٿو ڄاڻائجي.

(۲) ڪا چوي ته گوبند سڱيو ۽ ڪا چوي ته پرڻيو. هتي "ڪا" معنيٰ ڪا زال، تنهنڪري "ڪا" لفظ ضمير آهي، پر اهو ضمير، ڪهڙي اسم جي بدران ڪم آيو آهي، سو نٿو ڄاڻائجي.

(۳) هن پيتيءَ هيٺان ڪي لڪل آهي. هتي "ڪي" لفظ، انهيءَ اسم جي بدران ڪم آيو آهي، جنهن جي پوريءَ طرح خبر ڪانهي.

اهو ضمير، جنهن مان اها خبر ڪانه ٿي پوي ته ڪهڙي اسم جي بدران ڪم آيو آهي، تنهن کي ضمير "مبهم" چئبو آهي. مبهم معنيٰ ڳجهو يا نامعلوم يعني جنهن جي لک يا ڄاڻ نه پوي. "ڪو"، "ڪي"، "ڪنهن" ۽ "ڪجهه"، ضمير مبهم جا مثال آهن.

۸۷. ڪو ماڻهو، ڪو جانور، ڪو رانديڪو، ڪو ڪم، اهڙيءَ طرح، "ڪو" لفظ، جاندار، توڙي

بيجان شين ۽ ڪمن سان لاڳو ڪبو آهي. ڪهڙي ڪپڙي؟ ڪجھ ڏيانءِ؟ اهڙيءَ طرح، "ڪي" ۽ "ڪجھ" لفظ، رڳو شين سان لاڳو ٿين ٿا. "ڪي" ۽ "ڪجھ" جو ڦيرو نہ ٿيندو آهي.

۸۸. "ڪو" جو ڦيرو

واحد	جمع
فاعلي – ڪو، مونث: ڪا	ڪي
عام صورت – ڪنهن	ڪن

اشارو: گوبند کي ڪنهن ماريو؟ "ڪنهن" ضمير استفهام. گوبند کي ڪنهن ماريو ٿو ڏسجي. "ڪنهن" ضمير مبهم.

ستين باب جو مطلب

۸۹. سنڌيءَ ۾ ضمير ستن قسمن جا آهن:

(۱) ضمير خالص، اهي ٽن قسمن جا آهن. هڪڙا سيا لفظ جن ۾ متڪلم، حاضر ۽ غائب اچي ٿا وڃن؛ ٻيا پڇاڙين سان جن کي متصل يا گڏيل ضمير چئبو آهي.

(۲) ضمير اشارو، جنهن ۾ ضمير اشارو ويجھو ۽ ضمير اشارو ڏور اچي ٿا وڃن.

(۳) ضمير مشترڪ. (۴) ضمير استفهام. (۵) ضمير موصول. (٦) ضمير جواب موصول. (۷) ضمير مبهم.

باب ناٿون – "صفت جا قسم"

۹۱. مون، وڏو، سٺو، قنڌاري ڏاڙهون کاڌو. وڏو،

منٿو ۽ ڦنڊاري لفظ، صفت آهن ۽ اسم ”ڏاڙهونءَ“ سان لاڳو ٿي، ان جي خاصيت (خاص ڳالهہ)، يا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائين ٿا، جنهنڪري خبر پوي ٿي، تہ مون ڪهڙي قسم جو ڏاڙهون کاڌو. هن قسم جي صفتي لفظن کي چئبو آهي ”وصفي“ (Qualitative)، ڇاڪاڻ تہ اهي وصف يا بيان ڪن ٿا.

ٻہ ڏاڙهون. ڀڇريون ڏاڙهون. اڌ ڏاڙهون. چار چار ڏاڙهون. ٻہ، ڀڇريون، اڌ ۽ چار چار لفظ، صفت آهن ۽ اسم ”ڏاڙهونءَ“ سان لاڳو ٿي، انهن جو عدد يا انداز ڄاڻائين ٿا. هن قسم جي صفتي لفظن کي چئبو آهي ”عددي“ (Quantitative) ڇاڪاڻ تہ اهي عدد يا انداز ڏيکارين ٿا.

۹۲. هڪ، ٻہ ٽي، چار ۽ ٻيا اهڙا انگ، جي ماڻهن يا شين وغيره جي شمار ڪرڻ ۾ ڪم اچن ٿا، تن کي ”عدد شماري“ چئبو آهي، ڇاڪاڻ تہ اهي شمار ڪرڻ يا ڳڻڻ لاءِ ڪم اچن ٿا.

۹۳. پهريون، ٻيو، ٽيون، چوٿون ۽ ٻيا اهڙا انگ، تن کي ”عدد قطاري“ چئبو آهي، ڇاڪاڻ تہ اهي ڏيکارين ٿا تہ قطار ۾ ڪاٿون (ڪهڙو نمبر) آهي يعني اهي ڳهڻن ۾، هرهڪ جي جاءِ ڏيکارين ٿا.

۹۴. مٿين ٻن مکيہ قسمن کان سواءِ ٻين قسمن جا بہ عدد آهن. مثلاً: ايڪو، ٻڪو، ٽڪو، هيڪار، ٻهار، ٽهار، ڏهاڪو، ويهارو، ٽيهارو، چوٿو، اڌ،

منو، پائڪ، سوايو، ڏيڍيو ۽ اڍايو. انهن کان سواءِ، ٿورو، گهڻو، سڀ، ججهو ۽ ٻيا اهڙا لفظ بہ عدد يا انداز جي معنيٰ ڏيکارين ٿا.

۹۵. (الف) مٿيان سڀئي قسمن جا عدد، صفت ٿي ڪم اچن ٿا.

مثلاً: (۱) هو ٽي ٽي ڏاڙهون کائي ٿو. (۲) ٻيو ڇوڪر ويهي ۽ ٽيون اٿي بيهي. (۳) تو ٻيڻو خرچ ڪيو. (۴) مجلس ۾ ويهارو ماڻهو آيا. (۵) مون سوا رپيو خرچيو. (٦) مون سمورو ڪم لاٿو.

هنن جملن ۾ ٽي ٽي، ٻيو، ٽيون، ٻيڻو، ويهارو، سوا ۽ سمورو لفظ، صفت آهن.

(ب) (۱) مون اڌ ماني کاڌي. "اڌ" صفت.

(۲) مون اڌ کاڌو ۽ اڌ بچايو. "اڌ" اسم.

(۳) هڪڙو ماڻهو آيو. "هڪڙو" صفت.

(۴) هڪڙو آيو ۽ ٻيو ويو. "هڪڙو" ۽ "ٻيو" اسم.

مطلب تہ اهي عدد جڏهن ڀانمرادو ڪم اچن ٿا، تڏهن اسم آهن، پر جڏهن ڪنهن اسم سان لاڳو ٿي، ان جو عدد يا انداز ڄاڻائين ٿا، تڏهن صفت آهن.

۹٦.

(۱) هو آيو. "هو" ضمير. هو ماڻهو آيو. "هو" صفت.

(۲) ڪو آيو. "ڪو" ضمير. ڪو ماڻهو آيو. "ڪو" صفت.

(۳) ڪهڙو آهين؟ ڪهڙو "ضمير". ڪهڙو ماڻهو. "ڪهڙو" صفت.

(۴) پنهنجو ڪم ڪير ايندو، ڌاريو ڪم نہ ايندو. "پنهنجو" ضمير.

(۵) پنهنجو نوڪر اٿم. "پنهنجو" صفت.

جيڪي ضمير، صفت ٿي ڪم اچن ٿا تن کي "ضميري صفت" (Pronominals) چئبو آهي.

۹۷. صفت جو ڦيرو "ڀلو"

(جيئن، ڀلو گهوڙو)

مذڪر		مونث	
واحد	جمع	واحد	جمع
فاعلي- ڀلو	ڀلا	ڀلي	ڀليون
عام صورت- ڀلي	ڀلن	ڀليءَ	ڀلين

ڀلو گهوڙو- ڀلي گهوڙي، ڀلا گهوڙا- ڀليون گهوڙيون. اهڙيءَ طرح، صفت، جنهن اسم سان لاڳو ٿئي ٿي، تنهن پٺاندڙ عدد ۽ جنس ۾ مٽجي ٿي.

اشارو: عدد ۽ جنس ۾ ڦرندڙ صفتون، نج سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ آهن، مگر فارسي ۽ عربي ٻولين جا صفتي لفظ، جنس ۽ عدد ۾ نٿا ڦرن. جيئن خوبصورت، خوش وغيره.

۹۸. (۱) وڏيڪ پئسو، وڏيڪ پئسا، وڏيڪ پئسن ۾

(۲) جدا ڪارخانو، جدا ڪارخانا، جدا ڪارخانن ۽

(۳) برابر حساب، برابر حساب، برابر حسابن ۾.

"وڏيڪ"، "جدا" ۽ "برابر" لفظ، صفت آهن.

آهي، جن اسمن سان لاڳو ٿين ٿا، ٿن پٺاندڙ عدد ۽ جنس ۾ نٿا مڃن. مطلب ته ”او“ پڇاڙيءَ وارين صفتن کان سواءِ، ٻين صفتي لفظن جو ڦيرو اڪثر ڪونه ٿيندو آهي.

دهرائڻ

٩٩. (الف) ٻوليءَ ۾ جيڪي به لفظ صفت ٿي ڪم اچن ٿا، سي ٽن قسمن جا آهن:

(١) وصفي، جي وصف يا بيان ڪن ٿا.

(٢) عددي، جي عدد يا انداز ڄاڻائين ٿا.

(٣) ضميري، جي ضمير آهن، پر صفت ٿي ڪم اچن ٿا.

(ب) اسمن ۽ ضميرن جي عدد ۽ جنس پٺاندڙ، صفتي لفظ مڃن ٿا، پر ڪي نه به ٿا مڃن.

١٠٠. هيٺين جملن مان صفت چونڊيو، ۽ ٻڌايو ته هرهڪ ڪهڙي قسم جي صفت آهي ۽ جنهن لفظ سان لاڳو ٿئي ٿي تنهن پٺاندڙ عدد ۽ جنس ۾ مڃي ٿي يا نه؟

(١) هڪڙي راجا کي پنج پٽ هئا.

(٢) انهيءَ ٻڪل دلي ۾ پاڻي نه وجهه.

(٣) جيڪا شيءِ گهرين سان ڏيانءِ.

(٤) منهنجي صلاح مڃ.

(٥) اهو ڪم نه ڪر.

صفت جي ڀيٽ جا درجا

١٠١. (١). هاٿي وڏو جانور آهي.

(٢) هاٿي گهوڙي کان وڏو آهي.
(٣) هاٿي سڀني چوپاين کان (۾) وڏو آهي.
پهرئين جملي ۾، هاٿيءَ جي وڏائيءَ جي، ڪنهن سان به ڀيٽ ڪيل ڪانهي. ٻئي جملي ۾، هاٿيءَ جي، گهوڙي سان ڀيٽ ڪيل آهي. ٽئين جملي ۾، هاٿيءَ جي وڏائيءَ جي، سڀني چوپاين سان ڀيٽ ٿيل آهي.

١٠٢. صفت جا ٽي درجا آهن:

(١) آهي، جنهن ۾ ڀيٽ نٿي ڪجي. تنهن کي "صفت خالص" چئجي ٿو. (٢) جنهن ۾ هڪ جي ٻئي يا ٻين سان ڀيٽ ڪجي ٿي، تنهن کي "صفت تفصيل" چون ٿا. تفصيل، معنيٰ بيان (هڪ جو، ٻئي جي ڀيٽ ۾). (٣) جنهن ۾ هڪڙي کي ٻين سڀني ساڳيءَ جنس يا قسم وارن سان ڀيٽجي ٿو، تنهن کي "صفت مبالغو" چون ٿا. مبالغو، معنيٰ وڌاءُ. صفت مبالغي ۾ "سڀني" لفظ ڪم آڻبو آهي، پر ڪٿي نه ڪٿي نه به ٿو آڻجي. مثلاً: "آڳي ۾ آڇو وڪڙو"، معنيٰ، سڀني ۾ آڇو وڪڙو.

١٠٣. هيٺين جملن مان صفت چونڊيو ۽ ٻڌايو ته مٿين ٽن درجن مان هرهڪ ڪهڙي درجي جي صفت آهي:
(١) احمد هوشيار آهي. (٢) هو توکان سياڻو آهي.
(٣) هنن ٻن ۾ گوبند چالاڪ آهي. (٤) سيون ۾ ميوو انب.

اشارو: موڪو – موڪشٽ، معنيٰ بلڪل موڪو، ("شٽ" پڇاڙي). اکي ڀيٽ ڪرڻ لاءِ اهڙيون پڇاڙيون

هيون، جي هاڻ ڪم ٿي ويون آهن.

باب ڏهون- "فعلن جا قسم"

۱۰۴. (۱) سج اڀريو. هتي فعل آهي "اڀريو" ۽ فاعل آهي "سج". اڀرڻ جو ڪم سج ڪري ٿو ۽ اهو ڪم ڪنهن ٻئي تي نٿو ٿئي. (۲) مثال. "نوڪر آيو". هتي فاعل آهي "نوڪر" ۽ فعل آهي "آيو". هتي فعل رڳو پنهنجي فاعل بابت ڪجهه چئي ٿو ۽ اچڻ جي ڪم جو اثر ڪنهن ٻئي تي نٿو ٿئي.

"اڀريو"، "آيو" ۽ ٻيا اهڙا فعل جي رڳو پنهنجي فاعل سان لاڳاپو ڏيکارين ٿا، تن کي "فعل لازمي" چئبو آهي.

"فعل لازمي، اهو ڪم يا حالت ٿو ڏيکاري، جنهن جو لاڳاپو رڳو فاعل سان آهي".

لازمي معنيٰ لزوم ٿيل يعني لڳل يا چنبڙيل. مطلب ته فعل لازميءَ کي مفعول ڪونه ٿيندو آهي، تنهنڪري اهو سدائين پنهنجي فاعل سان لڳل رهي ٿو [لاڳاپو ڏيکاري ٿو].

۱۰۵. [۱] ڪتي چادر ڦاڙي ٿو. هتي فعل آهي "ڦاڙي ٿو" "ڪتي" آهي فاعل، ۽ ڦاڙڻ جي ڪم جو اثر جنهن شيءِ تي ٿئي ٿو سا آهي "چادر".

(۲) گوپال لڏون کاڌو هتي فعل آهي "کاڌو"، گوپال آهي "فاعل" ۽ کائڻ جي ڪم جو اثر جنهن شيءِ تي ٿئي ٿو، سا آهي "لڏون".

جيڪو فعل، اهڙو ڪم ڪو ڏيکاري، جو فاعل ڪري ٿو، ۽ جنهن جو اثر ٻئي ڪنهن تائين پهچي ٿو، تنهن کي "فعل متعدي" چئبو آهي.

"متعدي" معنيٰ ٻئي تائين لنگهي ويندڙ يعني اهو، جو فاعل کان لنگهي، ٻئي ڪنهن تي وڃي اثر ڪري.

فعل لازمي ۽ فعل متعديءَ جي وچ ۾ تفاوت

۱۰۶. (۱) فعل لازميءَ کي رڳو فاعل آهي ۽ مفعول ڪونهيس.

(۲) فعل متعديءَ کي فاعل توڙي مفعول ٻئي آهن.

اشارو: ڪن جملن ۾ مفعول ڳجهو رهي ٿو. مثلاً: ڇوڪر پڙهي ٿو. هتي "ڪتاب" يا "خط" وغيره لفظ مفعول آهي، جو ڳجهو رهيو آهي.

"فعل معاون"

۱۰۷. (۱) گلاب هتي آهي. (۲) گلاب ڪالهه هتي هو. (۳) گلاب منهنجو مؤت ٿئي.

"آهي" ۽ "هو" فعل "هئڻ" مان نڪتا آهن، ۽ "ٿئي"، فعل "ٿيڻ" مان نڪتو آهي. هئڻ ۽ ٿيڻ، فعل لازمي آهن. اهي فعل، مثينءَ ريت، ڪڏهن پاڻمرادو ڪم اچن ٿا، ۽ ڪڏهن ٻين فعلن سان گڏ ڪم اچن ٿا، جيئن هيٺ ڄاڻائجي ٿو:

(۱) گلاب خط لکيو. (ڪنهن گذريل وقت ۾، ڪم پوري ٿيڻ جي ڳالهه)

(۲) گلاب خط لکيو آهي. (ويجهڙائيءَ ۾، ڪم پوري ٿيڻ جي ڳالهه).
(۳) گلاب خط لکيو هو. (گهڻو اڳي، گذريل وقت ۾ ڪم پوري ٿيڻ جي ڳالهه).
(۴) گلاب خط لکيو ٿي. (گذريل وقت ۾، ڪم چالو رهڻ جي ڳالهه).

هنن مثالن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته "هئڻ" ۽ "ٿيڻ"، جي فعل لازمي آهن، سي ٻيءَ فعل "لکيو" سان گڏ ڪم آيا آهن، ۽ اهڙيءَ طرح، جدا جدا زمانن (وقتن) جي معنيٰ ظاهر ڪرڻ ۾ مدد ڪئي اٿن. اهڙيءَ مدد ڏيڻ ڪري انهن کي "فعل معاون" سڏبو آهي. معاون، معنيٰ مددگار.

"فعل معاون" اهو فعل آهي، جو ٻين فعلن جي زمانن جوڙڻ ۾ مدد ڪري ٿو.

فعل متعديءَ جون صورتون

۱۰۸. (۱) سوار، گهوڙو ماري ٿو يا گهوڙي کي ماري ٿو. (۲) گهوڙو مارجي ٿو. (۳) سوار، گهوڙو مارائي ٿو.

پهرئين جملي ۾ فعل آهي "ماري ٿو". ڪير ماري ٿو؟ "سوار". هتي فعل پنهنجي فاعل جي ڳالهه ڪري ٿو، ته هو گهوڙي کي مارڻ جو ڪم ڪري ٿو. هتي فاعل "سوار" چاتايل آهي.

ٻئي جملي ۾ فعل آهي "مارجي ٿو". ڪير مارجي ٿو؟ "گهوڙو". هتي "گهوڙو" فاعل آهي، جو درحقيقت ٻهرئين جملي جو مفعول آهي. هتي فعل، انهيءَ سچي پچي مفعول (گهوڙي) جي ڳالهه ڪري ٿو ته ڪهڙن تي مار جو ڪم ٿئي ٿو. گهوڙو ڪنهن جي هٿان مارجي ٿو، سو اصلوڪو يا سچو پچو فاعل هتي ڄاڻايل ڏي ڪونهي.

ٽئين جملي ۾ فعل آهي "مارائي ٿو"، جنهن جي معني آهي ته ٻئي کان مارائي ٿو. هتي فعل، پنهنجي فاعل "سوار" جي ڳالهه ڪري ٿو ته هُو (فاعل) پاڻ مارڻ جو ڪم نٿو ڪري، پر ٻئي کان ڪرائي ٿو.

"مارڻ" فعل متعدي آهي، ڇاڪاڻ ته فاعل ۽ مفعول ٻيئي اٿس. انهيءَ فعل مان، ماري ٿو، مارجي ٿو مارجي ٿو ۽ مارائي ٿو فعل نهيا آهن. اهڙيءَ طرح، فعل متعدي، ٽي صورتون وٺن ٿا:

(۱) ماري ٿو: فعل متعدي معروف.
(۲) مارجي ٿو: فعل متعدي مجهول.
(۳) مارائي ٿو: فعل متعدي بالواسطه.

فعل جي صورت (Voice) مان اها خبر پوي ٿي ته فعل جيڪا ڳالهه ڄاڻائي ٿو، سا فاعل جي آهي يا مفعول جي.

[۱] فعل متعدي معروف، اهو فعل آهي، جو پنهنجي فاعل جي ڳالهه ڪري ٿو، ته هُو (فاعل) ڪو ڪم

ڪري ٿو ۽ سندس فاعل جملي ۾ ظاهر ڄاڻائجي ٿو.

عرف معني ڄاڻ. معروف معني ڄاتل يا سڃاتل. معروف صورت واري فعل جو فاعل، ڄاتل هوندو آهي، يعني جملي ۾ ظاهر يا پڌرو ڏنو هوندو آهي، تنهنڪري مٿس اهو نالو رکيو اٿن.

[٢] فعل "متعدي مجهول"، اهو فعل آهي، جنهن جو اصلوڪو فاعل، اڪثر ڪونه ڄاڻائبو آهي تنهنڪري "مفعول"، ڦري "فاعل" ٿيندو آهي، ۽ فعل، انهيءَ سچي پچي مفعول بابت ڄاڻائيندو آهي ته هن (مفعول) تي ڪو ڪم ٿئي ٿو.

جهل، معني اڻڄاڻائي. جاهل، معني اڻڄاڻ. مجهول، معني اڻڄاتل يا نامعلوم. مجهول صورت واري فعل جو اصلوڪو يا سچو پچو فاعل، اڪثر نه ڄاڻائبو آهي، تنهنڪري مٿس اهو نالو رکيو اٿن.

اِشارو: "گهوڙو سوار کان مارجي ٿو." هتي، فاعل [سوار] ڄاڻايو ويو آهي. ائين جيڪڏهن سچو پچو فاعل ڄاڻائبو ته حالت فاعليءَ جي بدران، حالت جريءَ ۾ بيهندو. ["سوار" حالت جري] هتي "گهوڙو" فاعل آهي.

[٣] فعل "متعدي بالواسط"، اهو ڪم ڄاڻائي ٿو جو "فاعل" پاڻ نٿو ڪري، پر ٻئي کان ڪرائي ٿو. واسط، معني وچ وارو. بالواسط، معني وچ واري کان.

[الف] سوار گهوڙو "مارائي" ٿو. هن جي معني

۽ سوار ڪنهن ٻئي کي مارڻ لاءِ چوي ٿو ۽ اهو وري ٻئي ڪنهن کان گهوڙي کي مارائڻ جو ڪم ڪرائي ٿو. هي ٻٽو بالواسطه (Double Causal) آهي؛ پر اهو به "فعل متعدي بالواسطه" چئبو.

(ب) (١) استاد، شاگرد ڏي پنيوالو ڊوڙايو.

(٢) شاگرد ڏي پنيوالو ڊوڙايو ويو.

اهڙيءَ طرح، فعل "متعدي بالواسطه" جو فاعل، ڪڏهن ڳجهو ۽ ڪڏهن پڌرو رهي ٿو.

١١٠- هيٺين فعلن مان هرهڪ جي صورت ٻڌايو:

(١) ميان غلام شاهه ڪلهوڙي، پنج تي ڪاهه ڪئي،

(٢) لڙائيءَ لاءِ وڏو لشڪر ڪٺو ڪيو ويو.

(٣) ڪي ڏاريا ماڻهو پاڻ کي لشڪر ۾ داخل ڪرائڻ لڳا.

(٤) ڪچ جي رڻ مان لنگهندي، لشڪر کي اُڃ لڳي.

(٥) پاڻيءَ جي هڪ گلاس لاءِ هڪ رپيو ڏيڻو ڪيائون.

(٦) ڪي ڪچي، کوهن ۾ مٽي ۽ پٿر وجهي ڀڄي ويا.

فعل لازميءَ جون صورتون

١١١. (١) آءٌ پينگهي ۾ لڏان ٿو.

(٢) پينگهي ۾ لڏجي ٿو يا لڏبو آهي.

پهرئين مثال ۾ "لڏان ٿو" فعل لازمي آهي ۽ ان جو فاعل "آءٌ"، معروف يعني ظاهر يا پڌرو بيٺو آهي، تنهنڪري چئبو ته "لڏان ٿو" فعل لازمي معروف صورت وارو آهي. ٻئي مثال ۾ "لڏجي ٿو" ۽ "لڏبو آهي"

فعل لازمي آهن، پر انهن جو ڪو به فاعل ڪونهي، تنهنڪري اهي مجهول صورت وارا فعل آهن ۽ اهي "اڪرترڪ" سڏجن ٿا. "آ" معنيٰ نه ۽ "ڪرتر" يا "ڪرتا" معنيٰ فاعل (ڪم ڪندڙ).

اڪرترڪ يا فعل بيفاعل، اهو فعل آهي، جنهن کي ڪو به فاعل ڪونهي.

١١٢. (١) ڪم ڪجي ٿو، ته ٿڪ ٿئي ٿو.
(٢) ڪم ڪبو آهي ته ٿڪ ٿيندو آهي.

هنن سٽن تي پوريءَ طرح ويچار ڪبو ته معلوم ٿيندو ته "ڪم" لفظ اصل مفعول آهي، ڇاڪاڻ ته ڪم ڪرڻ وارو ضرور ڪو بيو هوندو ۽ اهو ڪم ڪندڙ سچو پچو فاعل ٿيندو، پر اهو ڄاڻايل ڪونهي. تنهنڪري اهي مجهول صورت وارا فعل ٿيا. هن قسم جي مجهول فعلن ۾، اصلوڪو فاعل (ڪم ڪرڻ وارو) ڪتب نه آڻيو آهي، تنهنڪري سڏائين، مفعول کي فاعل ڪري ڪم آڻيو آهي. مطلب ته هيءَ مجهول صورت نرالي قسم جي آهي.

١١٣. هيٺين سٽن مان معروف ۽ مجهول صورت وارا فعل لازمي چونڊيو ۽ ٻڌايو ته انهن مان ڪهڙا اڪرترڪ فعل آهن:

(١) ڊوڙبو ته پگهر ٿيندو. (٢) راند ڪبي ته بت ورندو. (٣) آرام ونبو آهي، ته ٿڪ ڀڄندو آهي.

(۴) باغ ۾ گهمڻ سان، تہ فرحت اچي ٿي.
(۵) گهوڙو ڊوڙيو.

مختصر مطلب

۱۱۴. (۱) سنڌي ٻوليءَ ۾ جيڪي بہ فعل ڪم اچن ٿا، سي يا لازمي يا متعدي آهن، تنهنڪري اهي ٻہ مکيہ فعل آهن. انهن کي بنيادي فعل بہ چئبو آهي، ڇاڪاڻ تہ جيڪي معاون ۽ اڪر ترڪ فعل آهن، سي اصل فعل لازمي آهن؛ جيڪي بالواسطہ فعل آهن، سي اصل متعدي فعل آهن، تنهنڪري چئبو تہ سڀني فعلن جو بنياد اهي ٻہ فعل آهن.

۱۱۵. لازمي ۽ متعدي فعل جدا جدا صورتون وٺن ٿا:

[الف] فعل لازمي ٻہ صورتون وٺي ٿو*.

(۱) معروف، جنهن ۾ فاعل ڄاڻايل ٿئي، مثلاً: ”گهوڙو ڊوڙيو“.

(۲) مجهول، جنهن جا ٻہ قسم آهن:

هڪڙي اها مجهول صورت، جنهن ۾ نہ ڪو بہ فاعل

* انگريزيءَ ۽ هاڻوڪي سنسڪرت ۽ ٻين ڏيهي ٻولين ۾ رڳو فعل متعديءَ جون معروف ۽ مجهول صورتون ٿين ٿيون. فقط سنڌي ٻولي ئي آهي، جنهن ۾ لازمي فعل بہ اهي ٻئي صورتون وٺن ٿا. اهو نمونو بلڪل قديم سنسڪرت مان ورتل آهي.

نٿو چاٺائجي، جنهنڪري، اهڙن لازمي فعلن کي، "اڪرتڪ" فعل سڏبو آهي. مثلاً: رستي تي هلبو آهي يا هلجي ٿو. ٻي اها مجهول صورت، جنهن ۾ سدائين مفعول کي فاعل ڪري ڪم آڻجي ٿو. مثال: راند کبي آهي.

[ب] فعل متعدي، ٽي نراليون صورتون وٺي ٿو:

[١] معروف مثال: آءٌ ماريان ٿو.

[٢] مجهول " آءٌ مارجان ٿو.

[٣] بالواسطہ " آءٌ مارايان ٿو يا مارارايان ٿو.

اشارو: وڌيڪ سمجهاڻيءَ لاءِ ڏسو اڳتي هلي قلم ١٢١ ۽ ١٢٢-

باب يارهون - "فعل جو ڌاتو يا بنياد" (مصدر)

١١٦. اسين ڏسي آهيون تہ فعل مان هئڻ، ڪرڻ، سهڻ يا ڪنهن تي ڪنهن ڪم ٿيڻ جي معنيٰ نڪري ٿي. لکڻ، پڙهڻ، هئڻ، ٿيڻ ۽ ٻيا اهڙا لفظ، جن جي پڇاڙيءَ ۾ اڻ يا اڻ جو اُچار آهي، تن کي چئبو آهي مصدر.

١١٧. فعل جي اها سادي صورت، جا ڪو ڪم يا حالت ڏيکاري، تنهن کي چئبو آهي "مصدر".

١١٨. "مصدر" معنيٰ جنهن مان ٻيا لفظ "صادر" ٿين ٿا يا ڦٽن ٿا. مطلب تہ مصدر، معنيٰ ڌاتو يا بنياد. عربي ۽ فارسي ٻولين جا لفظ، مصدر مان نهن

ٿا، تنهنڪري ان تي اهو نالو رکيو اٿن. سنڌي ٻوليءَ ۾ فعلن جو بنياد مصدر نہ آهي، تنهنڪري مصدر کي ڌاتو يا بنياد ڪري ليکڻ غلط آهي.

"ڌاتو يا بنياد"

١١٩. "لکڻ"، لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ "آڻ" جو اچار آهي. "ڪاٽڻ"، لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ "اڻ" جو اچار آهي. مصدر جي پڇاڙيءَ مان "آڻ" يا "اڻ" جو اچار ڪڍي ڇڏبو تہ باقي جيڪو بچندو سو ٿيندو ڌاتو يا بنياد.

١٢٠- ڪٽ، ڪٽن، ڪٽڻ. هتي ڌاتو "ڪٽ" جي پٺيان "آن" پڇاڙي گڏي ٿي ٿيون ٿا "ڪٽن". سنسڪرت ۾ ڌاتوءَ مان اسمن جوڙڻ لاءِ هڪڙي وات اها آهي.

"ڪري ڪير ڪٽن، آڪي جي اسرار جو".

هتي "ڪٽن" اسم آهي.

ڌاتوءَ مان جڙيل اسم "ڪٽن" جو اچار ٿيرائي "ڪٽڻ" ڪجي ٿو ۽ اهو سنڌيءَ ۾ مصدر سڏجي ٿو. مطلب تہ مصدر اصل اسم آهي، تنهنڪري آن کي عام طرح "اسم مصدر" سڏبو آهي.

[١] پڙهڻ چڱو آهي. "پڙهڻ" اسم.

[٢] مان ترڻ سکيس. "ترڻ" اسم.

اهڙيءَ طرح، سنڌيءَ ۾ مصدر، عام طرح اسم ٿي
ڪم اچن ٿا.

۱۲۱. مٿي جيڪي چيو ويو آهي، تنهن مان ڏسڻ
۾ ايندو ته فعل جي ڌاتوءَ جي پٺيان "آڻ" يا "اڻ"
پڇاڙي ڳنڍڻ سان مصدر ٺهي ٿو. مثلاً:

هلڻ = هل + اڻ. ڌاتو "هل"، جنهن مان هلت،
هلڻي، هلائڻ، هلندو، هليو ۽ هليل لفظ ٺهيا آهن.

ڪائڻ = ڪا + اڻ. ڌاتو "ڪا" جنهن مان ڪارائڻ،
ڪائيندو ۽ ڪائڻي [پيٺي] لفظ ٺهيا آهن.

مطلب ته مصدر، خود ڌاتوءَ مان ٺهيل آهي.
[الف] مارڻ - مارجڻ. ڳهڻ - ڳهجڻ. پورڻ - پورجڻ.

اهڙيءَ طرح، مجهول فعلن جوڙڻ لاءِ "ج" جو
اچار بالائي وجهجي ٿو يعني "جڻ" پڇاڙي ڳنڍجي ٿي.

"آءٌ ماريان ٿو". "ماريان" معروف.
"آءٌ مارجان ٿو". "مارجان" مجهول.

"جڻ" پڇاڙي، سڀني فعل جي پٺيان نه ڳنڍبي
آهي، جيئن هيٺ ڏيکارجي ٿو.

۱۲۲. سنڌيءَ ۾ ڪيترا فعل آهن جي مجهول
صورت وارا آهن ۽ انهن ساڳين فعلن جي ڌاتن مان
معروف صورت وارا فعل اسان وٽ موجود آهن. اهي
مجهول فعل اڪثر لازمي آهن ۽ معروف فعل اڪثر
متعدي آهن، تنهنڪري هيٺ انهن کي لازمي ۽ متعدي
ڪري ڄاڻائجي ٿو.

لازمي	متعدي	لازمي	متعدي	لازمي	متعدي
اُجهائڻ	اُجهامڻ	اُڌائڻ	اُڌائڻ	آڪلڻ	آڪيلڻ
ٻجهڻ	ٻڌڻ	ڦاٽڻ	ڦاڙڻ	ڦٽڻ	ڦوڙڻ
جڙڻ	جوڙڻ	چمڻ	چٽڻ	ڏوبڻ	ڏوٺڻ
ڏلڻ	ڏولڻ	ڏيڻ	ڏهڻ	ڊهڻ	ڊاهڻ
ڪامڻ	ڪانئڻ	ڪڙڻ	ڪوڙڻ	ڪسڻ	ڳهڻ
لهڻ	لاهڻ	ليڻ	لهڻ	مڙڻ	موڙڻ

”ٻاهه اُجهامجي ويئي“ نه چئبو، پر چئبو ته ”ٻاهه اجهامي ويئي“. ”مون کان لغڙ ننو اُڏامجي“ نه چئبو، پر چئبو ته ”مون کان لغڙ ننو اُڏامي“. ”مون کان ڪتاب ننو ليجي“: نه چئبو پر چئبو ته ”مون کان ڪتاب نه ٿو ليي.“ هاڻ ياد ڪريو ته مٿي جن فعلن کي لازمي سڏيو اٿئون، تن ۾ مجهول صورت جي نشاني ”ج“ گڏڻ غلط ڳالهه آهي. اهي اڪيئي مجهول صورت وارا فعل آهن، تنهنڪري ”ج“ گڏي انهن کي ٻيو ڀيرو مجهول ڪرڻ بيهودي ڳالهه آهي.

اشارو: ڪي ”ليجڻ“ وغيره لفظ ڪم آڻين ٿا، تنهڪري پاڙهيندڙن جو هن غلطي ڏي ڌيان ڇڪائجي ٿو.

(آمر)

١٢٣. آڙي، آت هيڏانهن اچ. پاڻي پيار. هاڻ ماٺ ڪر. ”آت“، ”اچ“، ”پيار“ ۽ ”ڪر“ لفظ، فعل آهن. اهڙا فعل اڪثر حڪم ڏيڻ مهل ڪم آڻبا

آهن، تنهنڪري انهن کي ”امر“ چئجي ٿو. امر، معنيٰ حڪم.

ڏٺي! اسان تي ٻاجهہ ڪر. سائين! مون تي ٿورو لاءِ. اهڙيءَ طرح، منٿ يا نيازيءَ ڪرڻ مهل بہ ڪر، لاءِ ۽ پيا اهڙا ”آمر“ ڪم آڻجن ٿا.

(امر نيازي)

١٢٤. ڪاءِ، ڪائج؛ ڪالهاءِ، ڪالهائج. اهي سڀ امر آهن. انهن ٻن قسمن جي لفظن جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟ نمونـي لاءِ ”ڪر“ ۽ ”ڪج“ جي وچ ۾ تفاوت ڇاڻائجي ٿـو. جيڪڏهـن ڪنهن کي چئبو ”ڪر“، تہ اهو چئو تہ حڪم ڪيوسون. جيڪڏهن ڪنهن کي چئبو ”ڪج“ تہ اهو وڌيڪ شان ڀريو ڳالهائڻ آهي، تنهنڪري ان جي هيءَ معنيٰ آهي تہ ”مهرباني يا ڀلائي ڪري ڪج“. پر اها معنيٰ سڀڪنهن هنڌ نہ وٺي. مثلاً: پيءُ جيڪڏهن پنهنجي پٽ کي چوندو تہ ”هي ڪم ڪج“، تہ ان جي اها معنيٰ نہ وٺبي تہ يادگيري ڪري ڪج. اهڙيءَ طرح، ”ڪج“ لفظ مان يادگيري يا آئينديءَ جي تاڪيد جي معنيٰ نڪري ٿي ۽ ساڳئي وقت، چوندڙ جي دل جي تمنا يا خواهش ظاهر ٿئي ٿي. ”ڪج“ ۽ ٻين اهڙن لفظن مان تمنا جي معنيٰ تہ گهڻو ڪري سڀڪنهن حالت ۾ ظاهر ٿئي ٿي، تنهنڪري اهڙن لفظن کي امر تمنا سڏي سگهجي

ٿو. پر اهو اصل عزت يا نياز جو ڳالهائڻ آهي، تنهنڪري "ڪج" ۽ ٻين اهڙن لفظن کي انگريزيءَ ۾ "Precative" يعني "امر نيازي" سڏجي ٿو. مطلب ته "ڪر" امر (Imperative) آهي ۽ "ڪج" امر نيازي (Precative) آهي *.

(آمر نفي)

١٢٥. هيءَ ڪم نہ ڪر. هيءَ ڪم نہ ڪج. ڪر ۽ ڪج لفظ امر آهن. انهن جي اڳيان "نہ" وجهڻ ڪري ناڪار جي معنيٰ نڪري ٿي. اهڙيءَ طرح، ڪنهن امر جي اڳيان، ڪو ناڪار جو لفظ وجهبو ته "امر نهي" يا "نفي" سڏبو.

"آمر جوڙڻ جون وائون"

١٢٦. اچڻ مان امر واحد، آچ. "آ" بچاڙي.
مارڻ مان امر واحد، مار. "ا" بچاڙي.

---

* ڪي چون ته "ڪر" معنيٰ هينئر ڪر (امر حال) ۽ "ڪج" معنيٰ پوءِ ڪج. (امر استقبال)

اها وقت جي ڳالهہ خيال ۾ رکي، هن طرح سمجهائي ڏيڻ غلط آهي. مثلاً:

امان جي سدا رب! وطن کي بچائج!

هتي ائين چوڻ ٺي بيوقوفي ٿيندي تہ "بچاءِ" معنيٰ هينئر بچاءِ ۽ "بچائج" معنيٰ پوءِ بچائج (هينئر نہ).

سيڪنهن امر واحد جي پڇاڙيءَ ۾ "آ" يا "ا"
جو اچار آهي، اهو ڪڍبو ته باقي فعل جو ڌاتو بچندو.
ڌاتوءَ جي پٺيان "آ" يا "ا"، گڏڻ سان امر واحد
جڙي ٿو.

اشارو: ڏيڻ، ڏي. نيڻ، ني. بيقاعدي ٿيل
امر آهن.

(الف) اچ، جمع اچو. مار، جمع ماريو. "او" پڇاڙي.
امر واحد جي جمع جوڙڻ لاءِ "او" پڇاڙي ڪم
اچي ٿي.

اشارو: ڳالهاءِ + او = ڳالهايو. "ءِ" + "او" = "يو"

(ب) لهڻ، لهج. شعر ۾ "لهيج" ۽ "لهيجا" به
چئبو. (ڌاتو "له"). ڌاتوءَ جي پٺيان اِج (ايج، ايجا)
پڇڙي * گڏڻ سان "امر نيازي" يا "امر تمنا" ٿئي
ٿو. لهج، جمع لهجو. هتي به جمع ۾ ساڳي "او"
پڇاڙي ڪم اچي ٿي.

---

* اصل پراڪرت ٻوليءَ ۾ "اِجا" پڇاڙي آهي،
جا هندستانيءَ ۾ به ڪم اچي ٿي. مثلاً: ديڄو، ليڄو
امر Imperative ۽ ديجئي، ليجئي امر نيازي Precative
آهن. هندستانيءَ ۾ "ج" مٽي "ي" يا "ءَ" به ڪندا
آهن. مثلاً: آئيي، تشريف لائيي. هي يا عزت جو
ڳالهاءُ آهي.

(ب) امر جي اڳيان نہ، ڪين يا ڀي انڪاري لفظ آڻڻ سان "امر نفي" جڙي ٿو.

باب ٻارهون- "اسم مشق يا ڪردنت"

١٢٧. هو اچ ايندو ۽ سڀاڻ ويندو. ايندو ۽ ويندو فعل. ايندو سيڪو ڏسي، ويندو ڪوئي نہ ڏسي. ايندو ۽ ويندو اسم. ايندڙ وقت جي ڳالهہ ڪر. "ايندڙ" صفت. مطلب تہ هن قسم جا لفظ، جي فعلن مان نهيل آهن، ۽ فعل توڙي اسم يا صفت ٿي ڪم اچن ٿا، تن کي چئبو آهي اسم مشتق. شق، معني چيرڻ. اسم مشتق اهي لفظ آهن، جي فعلن جي ڌاتوءَ يا بنياد مان چيرجي نڪرن ٿا يا جڙن ٿيا. سنسڪرت ۾ انهن کي "ڪردنت" ۽ انگريزيءَ ۾ "پارٽيسپل" چئبو آهي.

اشارو: اسم مشتق (ڪردنت)، ڳالهائڻ جي لفظن ۾ شمار ٿيل نہ آهن، ڇو تہ جڏهن اهي فعل ٿي ڪم اچن ٿا تڏهن فعل، ۽ جڏهن اسم يا صفت ٿي ڪم اچن ٿا، تڏهن اسم يا صفت ليکجن ٿا.

"اسم حاليہ"

١٢٨. هو باغ گهمندو گهر موٽيو. هن جي معنيٰ تہ باغ گهمڻ جو ڪم ڪندو، ٻئي ڪم (موٽڻ) کي لڳو. هتي "گهمندو" 'اسم حاليہ' آهي.

آءٌ سياڻي تو وٽان ٿيندو ويندس، هتي "ٿيندو"

اسم حاليه آهي، جو ڏيکاري ٿو ته هڪڙي ڪم هلندي يا جاري رهندي، ٻيو ڪم ٿيندو.

جيڪي لفظ، فعلن جي ڌاتن مان ٺهيل آهن ۽ اسم مان لاڳو ٿي ڏيکارين ٿا ته اهو ماڻهو وغيره ڪو ڪم ڪندي ٻئي ڪم کي لڳو، تن کي "اسم حاليه" چون ٿا.

"اسم حاليه"، ڪنهن جاري رهڻ ڪم جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

١٢٩. گهمندو = گهم + آندو. ماريندو = مار + اِندو. مطلب ته فعل جي ڌاتوءَ پٺيان "آندو" يا "اِندو" پڇاڙي گڏڻ مان "اسم حاليه" ٺهي ٿو.

گهمندي گهمندي اچي ويس. لنگهندي ڏٺو مائس. اهڙيءَ طرح، پڇاڙيءَ ۾ "او" بدران "اي" به ڪم ايندو آهي.

اشارو: اچڻ مان ايندو، وڃڻ مان ويندو ۽ ڪرڻ مان ڪندو. اهڙيءَ طرح، ڪي لفظ بيقاعدي ٺهيل آهن.

"مجهول فعلن جو اسم حاليه"

١٣٠- "پينگهي ۾ لڏبو آهي". مٿي چيو ويو آهي ته "لڏبو آهي" اڪر ترڪ فعل آهي ۽ اهو فعل مجهول صورت وارو آهي. "لڏڻ" مان اسم حاليه معروف آهي "لڏندو" ۽ اسم حاليه مجهول آهي "لڏبو".

(الف) پينگهي ۾ لڏبو. (ايندڙ وقت ۾)

اسم حالي، جڏهن هيءَ مجهول صورت وٺي ٿو، تڏهن ان مان ايندڙ وقت جي معنيٰ نڪري ٿي.

١٣١. لڏبو = لڏ + ابو. ڏسبو = ڏس + ابو.

ڌاتوءَ جي پڇاڙيءَ "ابو" گڏڻ سان حالي، مجهول ٿهي ٿو.

(٢) "اسم مفعول"

١٣٢. مون داڻ ڪٽيو. ڪٽيو– فعل

ڪٽيو تنهنجو گهوڙيو. ڪٽيو– اسم

ڪٽيل داڻ ڪير موٽائي ڏيندو. ڪٽيل– صفت

پهرئين مثال ۾ "ڪٽيو" لفظ ڄاڻائي ٿو ته داڻ ڪٽڻ جو ڪم پورو ٿي چڪو. اهو ساڳيو "ڪٽيو" لفظ، جنهن جو "ڪٽڻ" مصدر آهي، سو اسم توڙي صفت ٿي ڪم اچي ٿو. هن قسم جي "ڪردنت" کي چئبو آهي "اسم مفعول".

١٣٣. اهو ڪردنت، جو ڄاڻائي ته فعل وارو ڪم پورو ٿي چڪو، تنهن کي "اسم مفعول" چئبو آهي.

١٣٤.

مصدر	اسم مفعول	مصدر	اسم مفعول
هلڻ	هليو = هل + يو	مارڻ	ماريو = مار + ايو
لڪڻ	لڪو = لڪ + او	ڦاٽڻ	ڦاٽو = ڦاٽ + او

ڌاتوءَ جي پڇاڙيءَ "او"، "يو" يا "ايو" گڏڻ سان اسم مفعول ٿهي ٿو. ڦاٽڻ مان، ڦاٽو يا ڦاٽل ٿ

لکڻ مان لکيو يا لکيل. اهڙيءَ طرح، ڌاتوءَ جي بنيان ”آل“ يا ”يل“ پڇاڙيءَ گڏڻ سان به اسم مفعول ٺهي ٿو.

لکيل خط. کليل خط. بنيل دروازو. اهڙيءَ طرح، اهي لفظ صفت ٿي ڪم اچن ٿا.

(الف) منهنجو سگ سرتيون! پلي ڪيچ ٽيڙو،
پياري پنهل سان منهنجو پيچ پيڙو.

”ٽيو“ بدران ”ٽيڙو“ ۽ ”پيو“ بدران ”پيڙو“. اهڙيءَ طرح، شعر ۾ اسم مفعول جي بنيان ”ڙو“ پڇاڙي گڏبي آهي.

(ب) ڏسڻ، ڏٺل، ڏٺو. ڦاسڻ، ڦاٿل ڦاٿو. لڻبڻ، لٿل يا لٿو. اهڙيءَ طرح ڪيترا اسم مفعول، بيقاعدي ٺهيل آهن، تنهنڪري اهي ”بيقاعدي فعل“ سڏجن ٿا. لکڻ مان لکيل يا لکيل ۽ کلڻ مان کليل يا کليو باقاعدي ٺهيل آهن، تنهنڪري اهي ”باقاعدي فعل“ سڏجن ٿا.

(٣) ”اسم استقبال“

١٣٥. (١) رام ڪراچيءَ ويٺو آهي.
(٢) رام کي ڪراچيءَ وڃڻو آهي.

هنن ٻنهي جملن مان ساڳيو مطلب نڪري ٿو، پر حقيقت ۾ انهن منجهه گهڻو تفاوت آهي. پهرئين جملي ۾ ”ويٺو“، معنيٰ وڃڻ وارو. هتي ”ويٺو“ لفظ، صفت آهي ۽ اسم ”رام“ سان لاڳو ٿئي ٿو. اسين سگهيا

آهيون ته صفت، جنهن اسم سان لاڳو ٿئي ٿي، تنهن پٺاندر عدد ۽ جنس ۾ منجهي ٿي هتي ٻه اُئين آهي.

رام ڪراچيءَ وڏو آهي. راما ڪراچيءَ وڏا آهي.

رامي ڪراچيءَ وڏي آهي. راميون ڪراچيءَ وڏيون آهن.

ٻي ڳالهه ته پهرئين جملي ۾ "رام" فاعل آهي ۽ ان جي حالت، فاعلي آهي. ٻئي جملي ۾ "رام" پٺيان "کي" حرف جر آيو آهي، تنهنڪري "رام" جي حالت، جري آهي. رام کي جيڪو ڪم ڪرڻو آهي، سو آهي "وڃڻو" يعني وڃڻ جو ڪم. ٻئي جملي ۾ "وڃڻو" اسم آهي ۽ فعل "آهي" جو فاعل "وڃڻو" آهي (نه "رام"). مطلب ته پهرئين جملي ۾ وڃڻو، صفت آهي ۽ ٻئي ۾، اسم آهي. پهرئين جملي ۾ فاعل "رام" آهي ۽ ٻئي جملي ۾ فاعل "وڃڻو" آهي. اهو آهي ٻنهي جملن جي وچ ۾ تفاوت.

(الف) رام ڪراچيءَ وڃڻو آهي. (ايندڙ وقت ۾).

"وڃڻو" لفظ، فعل جي ڌاتوءَ "وڃ" مان ٺهيو آهي ۽ ايندڙ وقت جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

اهڙا لفظ جي فعلن جي ڌاتن مان ٺهيل هجن ۽ صفت توڙي اسم ٿي ڪم اچن ۽ ڏيکارين ته ڪم ايندڙ وقت ۾ ٿيڻو آهي، تن کي "اسم استقبال" چئجي ٿو.

١٣٦. مصدر امر واحد اسم استقبال

مصدر	امر واحد	اسم استقبال
پيئڻ	پي	پيئڻو = پي + آڻو
ڪائڻ	ڪاءِ	ڪائڻو = ڪا + اِڻو

مطلب ته ڏاتوءَ جي پٺيان "آڏو" يا "اڳ" پڇاڙي
ڳنڍڻ سان استقبال نهي ٿو.

(٤) ماضي معطوفي

١٣٧. اُستاد شاگرد کي پاڙهيو.
اُستاد پنهنجي گهر ويو.

هيءَ ٻئي ڳالهيون گڏي چئبو ته "اُستاد شاگرد
کي پاڙهي، پنهنجي گهر ويو." هتي رکو "پاڙهيو" لفظ
جو آچار ڦيرائي "پاڙهي" ڪيو اٿون، ته ٻن جملن مان
هڪ يڪو جملو ٺهيو آهي ۽ ساڳئي وقت، "پاڙهي"
لفظ ڏيکاري ٿو، ته اُستاد پاڙهڻ جو ڪم پورو ڪري،
پوءِ ٻئي ڪم کي (گهر وڃڻ جي ڪم کي) لڳو.
هتي "پاڙهي" لفظ، ماضي معطوفي آهي. عربيءَ ۾ 'عطف'
معنيٰ ڳنڍ يا ميلاپ. 'ماضي معطوفي'، معنيٰ ماضي
ميلاپي يا ڳنڍيندڙ ماضي، جو ڳنڍيل ڪم جي معنيٰ
ڏيکاري ٿو.

اهو ڪردنت، جو ٻن جملن کي ڳنڍي، هڪ
ڪري ٿو ۽ فاعل سان لاڳو ٿي، ڏيکاري ٿو ته فاعل
هڪ ڪم پورو ڪري، پوءِ ٻئي ڪم کي لڳو (لڳي
ٿو)، تنهن کي "ماضي معطوفي" چئبو آهي.

١٣٨. ڪنا اچي، ڪپڙا ڍڪي، چٽ ڪري،
وڃن ٿا.
ڪنا اچيو، ڪپڙا ڍڪيو، چٽ ڪيو،
وڃن ٿا.

اچي، ٽڪي ۽ ڪري، ماضي معطوفي آهن.
اچيو، ٽڪيو ۽ ڪيو بس، ماضي معطوفي آهن.
"ڪرڻ" مان "ڪيو" لفظ بيقاعدي ٺهيو آهي، باقي ٻيا باقاعدي ٺهيل آهن، جيئن هيٺ ڏيکارجي ٿو:

آچي = آچ + اي ٽڪي = ٽڪ + اي
آچيو = آچ + يو ٽڪيو = ٽڪ + ايو

مطلب ته، ڌاتوءَ جي پٺيان اي- اي يا يو- ايو ڇڏڻ سان "ماضي معطوفي" ٺهي ٿي.

ڪٿا اچي ڪري، ڪپڙا ٽڪي وجن ٿا. اهڙيءَ طرح، ماضي معطوفيءَ جي پٺيان "ڪري" لفظ گڏڻ جو بہ رواج آهي. "ٽڪيو" بدران "ٽڪيوَن" بہ چوندا آهن.

ڪردنتن بابت مشق جا سوال

١٣٩. هيٺين مثالن مان اسم مشتق (ڪردنت) چونڊيو ۽ ٻڌايو تہ هرهڪ ڪهڙي قسم جو ڪردنت آهي.

(١) هن کي اصل پڙهڻو ڪونهي.
(٢) جو نہ پڙهندو، سو ڏڪا کائيندو.
(٣) اسان کي جيڪي چوڻو هو، سو چيوسين.
(٤) اڄ هن جون ڪيتريون ڳالهيون ڳٽي ڪيتريون ڳٽيان؟!
(٥) هيتري چوڻ کان پوءِ بہ هو وڃيو خراب ڪم ڪري.

(٥) "اسم فاعل"

١٤٠. ٻچندڙن جي اڳ ۾، لکندڙن جي پٺ ۾،

(ڀاڪو) هتي ڀڄندڙن ۽ 'لڪندڙ' لفظ، اسم آهن. اهي 'ڀڄڻ' ۽ 'لڪڻ' فعلن مان نهيا آهن ۽ 'فاعل' يعني ڪم ڪندڙ جي معنيٰ ڏيکارين ٿا، تنهنڪري، اسم فاعل سڏجن ٿا. مطلب ته، 'اسم فاعل'، ڪم ڪندڙ کي چون ٿا.

١٤١. ڪرندڙ تارا ڪڏهن ڪڏهن زمين تان لڳندا آهن. هتي 'ڪرندڙ' لفظ صفت آهي.

ڪراچيءَ جي وڻندڙ هوا مون کي وسرڻ جي نه آهي. هتي 'وڻندڙ'، صفت آهي. اهڙيءَ طرح، اهي لفظ صفت به ٿي ڪم اچن ٿا.

١٤٢. هيٺين مثالن مان اسم فاعل چونڊيو ۽ ٻڌايو ته ڪهڙا اسم ۽ ڪهڙا صفت ٿي ڪم آيا آهن:

(١) ميهار، درياهه جي پار رهندڙ هو.
(٢) سهڻي، وهندڙ درياهه تري، پار ويندي هئي.
(٣) سهڻي ٻڌي، ته واگهو ۽ ٻيا ڦاڙيندڙ جانور اچي لڳس.
(٤) هن ٻڏندڙ جي مدد ڪرڻ وارو ڪو ڪونه هو.
(٥) هن جو احوال، دل کي گهائيندڙ آهي.
(٦) شاعرن، سهڻيءَ بابت، نهايت وڻندڙ بيت چيا آهن.

"اسم فاعل جوڙڻ جون واٽون"

١٤٣. لکڻ مان اسم حاليه "لکندو"، پر اسم فاعل "لکندڙ". مطلب ته، اسم فاعل جي صورت گهڻي قدر

اسم حاليه جهڙي آهي، تفاوت هيءُ آهي تہ ڏاتوءَ جي پٺيان "آندو"، "اِندو" پڇاڙيءَ گڏڻ سان اسم حاليه ٿهي ٿو ۽ اسم فاعل جوڙڻ لاءِ "ڏڙ" پڇاڙي ڪم اچي ٿي. هن قسم جا اسم فاعل، ڏاتوءَ 'مان' ٺهيل آهن.

(الف) هلڻ هار يا هلڻ وارو، معني وڃڻ وارو.
آپائڻهار، معني آپائڻ وارو يا آپائيندڙ.

اهڙيءَ طرح، مصدر جي پٺيان "هار" يا "وارو" لفظ گڏڻ سان بہ "اسم فاعل" ٺهن ٿا.

اشارو: ڪرتار، داتار، دربان، نگهبان، خزانچي، سوداگر، جادوگر ۽ پهلوان، "اسم فاعل" آهن پر سنڌي ۾ عام طرح انهن کي اسم سڏبو آهي.

باب تيرهون- "زمان".

١٤٤. آءٌ خط لکان ٿو. — هلندڙ وقت ۾.
سون خط لکيو. — گذريل وقت ۾.
هو خط لکندو. — ايندڙ وقت ۾.

لکان، لکيو ۽ لکندو، انهن ٽنهي جو مصدر آهي "لکڻ" ۽ اهي ٽن جدا جدا وقتن جي معني ڏيکارين ٿا.

(١) آءٌ آهيان. (٢) آءٌ هوس. (٣) آءٌ هوندس.

"آهيان"، "هوس" ۽ "هوندس". انهن ٽنهي جو مصدر آهي "هئڻ"، ۽ اهي ٽن جدا جدا وقتن جي معني ڏيکارين ٿا. اهڙيءَ طرح، سڀني فعل مان، مٿين ٽن وقتن جي معني ظاهر ٿي سگهي ٿي.

"وقت" لاءِ، گرامر ۾ ٺهرايل لفظ آهي "زمان" زمان، معنيٰ وقت. اِنهن ٽن مکيه زمانن جا هيٺيان نالا آهن:

(١) زمانِ حال، يعني هلندڙ وقت. مثال: لکان ٿو، پڙهان ٿو.

(٢) زمانِ ماضي، يعني گذريل وقت. مثال لکيو، پڙهيو.

(٣) زمانِ مستقبل، يعني ايندڙ وقت. مثال: لکندو، پڙهندو.

١٤٥. آءٌ لکندس. هتي "لکندس" لفظ، ٻه ڳالهيون ڄاڻائي ٿو:

(١) وقت، ته لکڻ جو ڪم ايندڙ وقت ۾ ٿيندو.

(٢) ڪم جي حالت، ته لکڻ جو ڪم شروع ئي ڪونه ٿيو آهي؛ پر اڃا هن کان پوءِ ٿيندو. اهڙيءَ طرح، هرهڪ زمان ٻه ڳالهيون ڄاڻائي ٿو:

(١) ڪم جو وقت، ته حال آهي، يا ماضي آهي يا مستقبل آهي.

(٢) ڪم جي حالت، ته ڪو ڪم ٿئي ٿو يا ٿيو، يا اڃا هن کان پوءِ ٿيڻو آهي.

١٤٦. هيٺين جملن جي فعلن جا زمان ٻڌايو:

(١) هُن، مائٽن جو چيو مڃيو.

(٢) جيڪو بي ادب ٿيندو، سو انسان نه ليکبو.

(٣) وڏن کي عزت ڏيڻ، سو پاڻ کي عزت ڏيڻ آهي.

(٤) مائٽن کي عزت ڏي، ته توکي عزت ملي.

(٥) جن مائٽن جي دعا ڪئي، سي ڀختاور ٿيا.
(٦) ڏٺي ڪندو ته سدائين مائٽن جي چوڻ تي هلندس!

" زمان مضارع "

١٤٧. دل ٿي چوي ته ڪراچيءَ وڃان!
"وڃان"، معنيٰ هينئر يا پوءِ وڃان. (ايندڙ وقت ۾).
آهڙيءَ طرح، پنهنجيءَ دل جي ڪنهن خواهش ظاهر ڪرڻ لاءِ وڃان، هلان ۽ ٻيا اهڙا لفظ ڪم آڻبا ته انهن مان هلندڙ توڙي ايندڙ وقت جي معنيٰ نڪرندي.

جنهن زمان مان، هلندڙ توڙي ايندڙ وقت جي معنيٰ نڪري، تنهن کي "زمان مضارع" چئبو آهي.
"مضارع" معنيٰ، ٻن جو ڀاڱي ۾ شريڪ يا ڀائيوار ٿيڻ. هيءَ زمان، حال توڙي مستقبل جي معنيٰ ظاهر ڪرڻ ۾ شريڪ ٿئي ٿو يعني ٻنهي زمانن جي منجهانئس معنيٰ نڪري ٿي، تنهنڪري مٿس اهو نالو رکيو اٿن.
١٤٨. (١) ناڻ چڙهيو واپاري ڪئيو ڪائي، نانءَ چڙهيو چور ڦاهيءَ چڙهي (پهاڪو). هتي "ڪائي" معنيٰ ڪائي ٿو ۽ "چڙهي" معنيٰ، "چڙهي ٿو" (زمان حال).

(٢) موري سينگاري اصل عاشقن کي. (شاهه)
هتي "سينگاري" معنيٰ "سينگاري ٿي" (زمان حال).
پهاڪن ۽ شعر ۾، زمان مضارع، پوريءَ پوريءَ ريت رکبو زمان حال جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

(۳) ڪو چوي ته رات مينهن پيو ۽ ڪو چوي ته ڪونه پيو. هتي "چوي" معنيٰ "چوي ٿو" (زمان حال).

اهڙيءَ طرح، بعضي رواجي ڳالهه ٻولهه ۾ به مضارع، رڳو زمان حال جي معنيٰ ظاهر ڪري ٿو، تنهنڪري چئبو ته هي زمان، "زمان حال" جو هڪ قسم آهي.

"زمان مضارع جو گردان يا ڦيرو"

۱۴۹. واحد | جمع

واحد	جمع
آءٌ هلان (هل + آن)	اسين هلون (هل + اون)
تون هلين (هل + اين)	توهين هلو (هل + او)
هو هلي (هل + اي)	آهي هلن (هل + آن)

مطلب ته، فعل جي ڌاتوءَ پٺيان، مٿين پڇاڙين (آن، اون وغيره) گڏڻ سان، زمان مضارع ٺهي ٿو.

"زمان حال ۽ ان جا قسم"

(۱) آءٌ لکان ٿو. (۲) آءٌ لکان پيو. (۳) آءٌ لکندو آهيان. (۴) آءٌ لکندو هوس.

هنن چئني فعلن مان هلندڙ وقت ۾، لکڻ جي ڪم ٿيڻ جي معنيٰ نڪري ٿي، پر هر هڪ فعل، هلندڙ وقت جو جدا جدا قسم ڏيکاري ٿو، تنهنڪري هر هڪ قسم تي ڌار ڌار نالو رکيل آهي:

(۱) آءٌ لکان ٿو، هن جي معنيٰ ته لکڻ جو ڪم شروع ٿيو آهي يا هينئر شروع ٿيڻو آهي. هيءَ "زمان حال" سڏجي ٿو.

"زمان حال"، اهو آهي جو هلندڙ وقت ۾ ڪنهن ڪم ٿيڻ جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

(٢) جيڪڏهن "آءٌ لکان ٿو" جي بدران چئبو "آءٌ لکان پيو" ته ان جي معنيٰ ٿيندي ته لکڻ جو ڪم ڪيتري وقت کان جاري آهي ۽ هينئر به هلي پيو. هن کي "زمان حال استمراري" چئبو آهي. استمراري، معنيٰ جاري.

هيءُ زمان، ڏيکاري ٿو ته شروع ٿيل ڪم اڃا هلندو اچي يعني جنهن وقت جي ڳالهه ڪجي ٿي تنهن وقت به جاري يا چالو آهي.

(٣) آءٌ لکندو آهيان. هن جي معنيٰ ته نه رڳو هينئر، پر اڳي به هميشه لکندو آهيان. هن کي "زمان حال مدامي" چئبو آهي. مدامي، معنيٰ دائمي يا هميشه. هن زمان ۾ اهو ناٺو هن ڪري رکيو اٿن، جو هن مان ڪنهن ڪم جي دائمي يا هميشه ٿيڻ جي معنيٰ نڪري ٿي.

هيءُ زمان، گذريل ۽ هلندڙ وقت گڏي ڏيکاري ٿو ۽ ائين ڄاڻائي ٿو ته ڪو ڪم گذريل وقت کان چالو آهي ۽ اڃا پيو ٿئي يا هميشه ٿيندو آهي.

(١) آٽ جو ٻچ نڪرندو ٿئي ٿو. "ٿئي ٿو" زمان حال.

(٢) آٽ جو ٻچ نڪرندو ٿيندو آهي. "ٿيندو آهي" زمان حال مدامي.

اهڙيءَ طرح، حقيقتن ڄاڻائڻ مهل، "زمان حال"

جي بدران ”زمان حال مدامي“ عام طرح ڪم آڻبو آهي.

(۴) آءٌ لکندو هوندس، آءٌ لکندو هئان (هجان).
هتي پڪ سان نہ، پر شڪي ڳالهہ ڪجي ٿي، تنهنڪري ”لکندو هوندس“، ”لکندو هئان“ ۽ ”لکندو هجان“ ”زمان حال متشڪي“ آهن. متشڪي، معنيٰ جنهن ۾ شڪ هجي.

هيءُ زمان، هلندڙ وقت جي ڪم بابت شڪ ڏيکاري ٿو. يعني هن زمان ۾ پڪ سان چئي نہ سگهبو آهي ته، ڪم ٿئي ٿو يا نہ.

۱۵۱. هيٺين جملن سان ”زمان حال“ چونڊيو ۽ ٻڌايو تہ هرهڪ ڪهڙي قسم جو زمان حال آهي:

(۱) ٿر ۾ ڪيترا غريب ماڻهو رهن ٿا.
(۲) ڪي ڇاڻي وٽي پنهنجن ٻارن کي ٻکون ڪيائين ٿا.
(۳) ٻار ٻکن ڪيڻ تي هرن ٿا، تنهنڪري ڏڪار ۾ ڪو وقت ٻک سهي سگهندا آهن.
(۴) ننڍا ٻار، ٻہ ٻہ ڏينهن نہ کائن، سا ڏاڍي ڏک جهڙي ڳالهہ آهي.
(۵) ڏڪار ۾ ڪي پنهنجا ٻار ٻہ وڪڻندا هوندا.
(٦) آءٌ چوان تہ ٿر ۾ شل ڏڪار اصل نہ پوي!

۱۵۲. ”زمان ماضي ۽ ان جا قسم“

(۱) مون لکيو. (۲) مون لکيو پئي يا لکيو ٿي.
(۳) مان لکندو هوس. (۴) مون لکيو آهي.

(۵) مون لکيو هو. (٦) مان لکان ها.
(۷) مون لکيو هوندو.

هنن ستن ئي فعلن مان، گذريل وقت ۾، لکڻ جي ڪم ٿيڻ جي معنيٰ نڪري ٿي، پر هر هڪ فعل، گذريل وقت جو جدا جدا قسم ڏيکاري ٿو، تنهنڪري هرهڪ قسم تي ڌار ڌار نالو رکيل آهي:

(۱) مون لکيو. هتي فعل "لکيو" ڏيکاري ٿو ته لکڻ جو ڪم پورو ٿي چڪو. هن کي "زمان ماضي مطلق" چون ٿا. زمان ماضي مطلق، معنيٰ بنهه گذريل وقت. "مطلق"، معنيٰ بنهه.

هيءَ زمان، اهو وقت ڏيکاري ٿو، جو بنهه گذري ويو هجي ۽ جنهن ۾ ڪو ڪم ٿي چڪو هجي.

(۲) مون لکيو پئي. فعل "لکيو پئي" ڏيکاري ٿو ته لکڻ جو ڪم گذريل وقت ۾ پورو ٿي نه چڪو هو، پر جاري هو. هن کي "زمان ماضي استمراري" چون ٿا. استمراري، معنيٰ چالو يا جاري.

هيءَ زمان، ڏيکاري ٿو ته گذريل وقت ۾ ڪو ڪم جاري هو يا هليو پئي.

اشارو (۱): "لکيو ٿي" به زمان ماضي استمراري آهي. "لکيو ٿي" ۽ "لکيو پئي" ۾ هيءَ تفاوت آهي:

"لکيو ٿي" ڏيکاري ٿو ته گذريل وقت ۾ لکڻ جو ڪم اڃا شروع ٿي ٿيو.

"لکيو پئي" ڏيکاري ٿو ته، گذريل وقت ۾ لکڻ جو ڪم شروع ٿيو ۽ هليو پئي.

اشارو (٢): گلاب خط لکي سگهيو ٿي. "سگهي ٿي" مان ڪم جاري رهڻ جي معنيٰ ڪانه ٿي نڪري، پر "ٿي" لفظ ڪم آيو آهي، تنهنڪري اهو به "زمان ماضي استمراري" جي دفعي ۾ ليکبو آهي.

(٣) مان لکندو هوس يا پيو لکندو هوس. هن جي معنيٰ ته آءٌ هميشه لکندو هوس. هن مان ڪنهن ڪم جي دائمي يا هميشه ٿيڻ جي معنيٰ نڪري ٿي، تنهنڪري انهيءَ فعل جو زمان چئبو "زمان ماضي مدامي".

هيءُ زمان، گذريل وقت جي عادت، رواج يا پيو ڪو ساڻده يا وري وري ٿيندڙ ڪم ڏيکاريندو آهي.

اڳي جيڪو چوري ڪندو هو، تنهن جا هٿ وڍائيندا هئا. اهڙيءَ طرح، هن زمان فعل وارو ڪم، اڪثر گذريل وقت جي پئي ڪنهن ڪم سان لاڳاپي ڏيکارڻ لاءِ ڪم آڻبو آهي.

(٤) مون لکيو آهي. فعل "لکيو آهي"، ڏيکاري ٿو ته لکڻ جو ڪم تازو يا ويجهڙائيءَ ۾ ٿيو آهي. هن کي زمان "ماضي قريب". چون ٿا. قريب معنيٰ ويجهو.

هيءُ زمان، ويجهڙائيءَ ۾، ڪنهن ڪم جي پوري ٿي وڃڻ جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

(٥) مون خط لکيو هو. فعل "لکيو هو"، ڏيکاري

ٿو ته لکڻ جو ڪم، ڪنهن وقت اڳي پورو ٿي ويو هو، تنهنڪري هن فعل جو زمان آهي "زمان ماضي بعيد". "بعد" معنيٰ پوءِ ۽ "بعيد"، معنيٰ پوئتي يا پري.

زمان ماضي بعيد اهو زمان آهي، جو ڏيکاري ٿو ته فعل وارو ڪم، ڪنهن وقت اڳي يا گذريل وقت جي ڪنهن ڪم کان اڳي ٿيو هو.

مثلاً: هو آيو، تنهن کان اڳ مون نانگ ماريو هو.

(٦) مان لکان ها، جي تون مون کي لکڻ ڏين ها. هتي، گذريل وقت جي ڳالهه آهي، پر انهيءَ ۾ شرط پيل آهي، تنهنڪري "لکان ها" ۽ "ڏين ها" زمان ماضي شرطيه آهن. "شرطيه"، معنيٰ شرط وارو يعني جنهن ۾ شرط پيل هجي.

زمان ماضي شرطيه، ڏيکاري ٿو ته ڪو ڪم گذريل وقت ۾ ڪنهن شرط پوري ٿيڻ تي ٿئي ها.

(٧) مون لکيو هوندو. مون لکيو هجي، (هجي). هتي، گذريل وقت جي ڳالهه، شڪي نموني ۾ ڪجي ٿي تنهنڪري "لکيو هوندو"، "لکيو هجي" ۽ "لکيو هجي" جي زمان کي، "زمان ماضي متشڪي" چئبو آهي.

هيءُ زمان، گذريل وقت جي ڪم بابت شڪ ڏيکاري ٿو.

١٥٣. هيٺين جملن ۾، جن فعلن جو زمان "ماضي"

هجي، سي چونڊيو ۽ پڙهيو ته هرهڪ ڪهڙي قسم جو ماضي زمان آهي:

(١) ميان غلام شاهه ڪلهوڙي ڪڇ پڃ تي ڪاهيو.
(٢) هن ڪڇ جي راجا جي ڌيءُ سان پرڻجڻ چاهيو ٿي.
(٣) راجا کي سنڌس وزير چيو ته مون غلام شاهه کي کي شاديءَ جو دلاسو ڏنو هو.
(٤) وزير کي چيائين ته تو اهڙو انجام ڪيو هوندو.
(٥) شاديءَ جي ڳالهه ٻڌڻ کان راجا ڪانئيندو هو.
(٦) راجا سان پيو ڪو اهڙي ڳالهه ڪري ڪين سگهي ها.
(٧) راجا پنهنجي وزير کي زهر ڏيئي پورو ڪيو.
(٨) ميان غلام شاهه ٻڌو ته وزير ماريو آهي، ته هن جنگ ڪئي.

"زمان مستقبل جا قسم"

١٥٤. (١) آءٌ لکندس. (٢) آءٌ پيو لکندس.

"لکندس" زمان مستقبل آهي.

"زمان مستقبل" اهو زمان آهي، جنهن مان ايندڙ وقت جي معنيٰ نڪري ٿي.

(٢) جيڪڏهن "آءٌ لکندس" جي بدران چئبو ته "آءٌ پيو لکندس" ته ان جي معنيٰ ٿيندي ته لکڻ جو ڪم، ايندڙ وقت ۾، ماندو پيو ڪندس. هن کي "زمان مستقبل استمراري" چئبو آهي.

هيءَ زمان، ڏيکاري ٿو ته فعل وارو ڪم، ايندڙ وقت ۾، سانده پيو ٿيندو يا جاري رهندو.

١٥٥. هيٺين جملن مان زمان مستقبل ۽ مستقبل استمراري چونڊيو:

(١) جيڪو نه پڙهندو، سو ڌڪا پيو کائيندو.
(٢) تون پڙهندين ته پاڻ کي ڏورو لائيندين.
(٣) اڻ پڙهيا، پڙهيلن اڳيان پريون ڏوئيندا.

"زمانن جوڙڻ جون واٽون"

١٥٦. بنيادي زمان

[١] آءٌ لکان. "لکان" زمان مضارع
[٢] آءٌ لکان ٿو. "لکان ٿو" زمان حال
[٣] آءٌ لکان پيو. "لکان پيو" زمان حال استمراري
[٤] آءٌ لکان ها. "لکان ها" زمان ماضي شرطيه

مٿين سڀني زمانن ۾ "لکان" جو لفظ ڪم آيو آهي، جو "مضارع" آهي. هاڻ ڏسبو ته:

[١] مضارع جي پٺيان "ٿو" (مونث: ٿي. مصدر: ٿيڻ). گڏڻ سان "زمان حال" ٺهي ٿو.

[٢] مضارع جي پٺيان "پيو" (مونث: پيئي. مصدر: پوڻ) گڏڻ سان "زمان حال استمراري" ٺهي ٿو.

[٣] مضارع جي پٺيان "ها" (مصدر: "هئڻ") گڏڻ سان "زمان ماضي شرطيه" ٺهي ٿو.

مضارع، خود فعل جي بنياد يعني ڌاتوءَ مان ٺهيل

آهي، تنهنڪري اهي بنيادي زمان (Radical Tenses) سڏجن ٿا.

ڪردنتي زمان

(الف) "اسم مفعول مان ٺهيل زمان"

١٥٧. [١] مون لکيو.   زمان ماضي مطلق
[٢] مون لکيو ٿي يا لکيو پئي. زمان ماضي استمراري
[٣] مون لکيو آهي.   زمان ماضي قريب
[٤] مون لکيو هو.   زمان ماضي بعيد
[٥] مون لکيو هوندو يا لکيو هُجي (هجي)،
زمان ماضي متشڪي.

"لکڻ" مان اسم مفعول ٿيندو "لکيو".

مٿين سڀني زمانن ۾ "لکيو" جو لفظ ڪم آيو آهي. اهي سڀ زمان، اسم مفعول مان هيٺين ريت ٺهيا آهن:

[١] اسم مفعول جي پڇاڙيءَ "س" "سين" وغيره ڳنڍڻ سان زمان ماضي مطلق ٺهي ٿو. جيئن هيٺين ڦيري مان معلوم ٿيندو:

"زمان ماضي مطلق جو گردان يا ڦيرو"

واحد	جمع
پڙهيس	پڙهياسين، پڙهياسين
پڙهئين	پڙهيؤ
پڙهيو	پڙهيا

"پڙهيو"، اسم مفعول ۽ آهي ۽ زمان ماضي مطلق ۾ آهي. ساڳيءَ طرح، "لکيو". مطلب ته زمان ماضي مطلق، ضمير واحد غائب ۾ اسم مفعول جهڙو آهي.

[٢] اسم مفعول جي پٺيان ٿي يا پي (مصدر: ٿيڻ، پوڻ) گڏڻ سان، زمان ماضي استمراري ٺهي ٿو.

[٣] اسم مفعول پٺيان فعل "هئڻ" جو زمان حال (آهي) گڏڻ سان، زمان ماضي قريب ٺهي ٿو.

[٤] اسم مفعول جي پٺيان فعل "هئڻ" جو زمان ماضي (هو، هئا) گڏڻ سان زمان ماضي بعيد ٺهي ٿو.

[٥] اسم مفعول جي پٺيان فعل "هئڻ" (هجڻ) جو زمان مستقبل (هوندس، هوندو، هئي، هجي) گڏڻ سان، زمان ماضي متشڪي ٺهي ٿو.

(ب) "اسم حاليه مان ٺهيل زمان"

١٥٨. آءٌ لکندس.	زمان مستقبل
[٢] آءٌ پيو لکندس.	زمان مستقبل استمراري
[٣] آءٌ لکندو آهيان.	زمان حال مدامي
[٤] آءٌ لکندو هوس.	زمان ماضي مدامي
[٥] آءٌ لکندو هوس.	زمان حال متشڪي

اسين سکيا آهيون ته فعل "لکڻ" مان، اسم حاليه ٿيندو "لکندو"، جو ڌاتوءَ جي پٺيان "آندو" يا "اِندو" پڇاڙيءَ گڏڻ سان ٺهي ٿو.

مٿيان سڀ زمان، اسم حاليه مان، هيٺينءَ ريت ٺهيا آهن:

[۱] اسم حاليہ جي پٺيان ڪن پڇاڙين گڏڻ سان، زمان مستقبل ٺهي ٿو. هيٺين ڦيري مان معلوم ٿيندو ته اهي پڇاڙيون آهي ساڳيون آهن، جن اسم مفعول جي پٺيان گڏي، زمان ماضي مطلق جوڙيو آهي.

واحد		جمع	
مذڪر	مونث	مذڪر	مونث
لکندس	لکنديس	لکنداسين	لکنديونسين(سون)
لکندين	لکندينءَ	لکندؤ	لکنديون
لکندو	لکندين	لکندا	لکنديون

"لکندو"، زمان مستقبل به آهي ۽ اسم حاليہ به آهي. اهڙيءَ طرح زمان مستقبل جو واحد غائب، هميشه اسم حاليہ جهڙو آهي.

ٻين ضميرن، جنسن ۽ عددن ۾ نشانيون يا پڇاڙيون ڦرن ٿيون، جيئن، مٿين ڦيري مان معلوم ٿيندو.

(۲) زمان مستقبل جي پٺيان يا اڳيان "پيو" (مونث پيئي. مصدر: پوڻ) گڏي سان، زمان مستقبل استمراري ٺهي ٿو.

(۳) اسم حاليہ جي پٺيان فعل "هئڻ" جو زمان حال (آهي، آهيان وغيره) گڏڻ سان، زمان حال مدامي ٺهي ٿو.

(۴) اسم حاليہ جي پٺيان فعل "هئڻ" جو زمان ماضي ("هو" وغيره) گڏڻ سان، زمان ماضي مدامي ٺهي ٿو.

[۵] اسم حاليہ جي پٺيان فعل "هئڻ" جو زمان مستقبل (هوندو، هوندس وغيره) گڏڻ سان، زمان حال متشڪي ٺهي ٿو.

۱۵۹. زمانن جو وچور- قسم پهريون

بنيادي زمان

[۱] مضارع [۲] زمان حال [۳] حال استمراري [۴] ماضي شرطيہ.

ڪردنتي زمان

(الف) اسم مفعول سان ٺهيل: [۱] ماضي مطلق [۲] ماضي استمراري [۳] ماضي قريب [۴] ماضي بعيد [۵] ماضي متشڪي.

(ب) اسم حاليہ مان ٺهيل: [۱] مستقبل [۲] مستقبل استمراري [۲] حال مدامي [۴] ماضي مدامي [۵] حال متشڪي.

اسم مفعول ۽ اسم حاليہ، "ڪردنت" (پارٽيسپل) آهن، تنهنڪري انهن مان ٺهيل زمانن کي "ڪردنتي زمان" (participial Tenes) چئجي ٿو.

۱۶۰ زمانن جو وچور- قسم ٻيو

زمانن سان، فعل واري ڪم جو وقت معلوم ٿو ٿئي. انهيءَ "وقت" جي خيال کان زمانن جو وچور هن طرح آهي:

حال جا قسم

۱- مضارع لکان

٢- زمان حال	لکان ٿو
٣- حال استمراري	لکان پيو
٤- حال مدامي	لکندو آهيان
٥- حال متشڪي	لکندو هوندس، لکندو هئان (هجان)

ماضيءَ جا قسم

١- زمان ماضي مطلق	لکيو
٢- ماضي استمراري	لکيو ٿي يا لکيو پئي
٣- ماضي مدامي	لکندو هوس
٤- ماضي قريب	لکيو آهي
٥- ماضي بعيد	لکيو هو
٦- ماضي شرطيہ	لکيو ها
٧- ماضي متشڪي	لکيو هوندو، لکيو هئي (هجي)

مستقبل جا قسم

١- زمان مستقبل	لکندس
٢- مستقبل استمراري	پيو لکندس

مطلب ته زمان حال جا پنج، زمان ماضيءَ جا ست ۽ زمان مستقبل جا ٻہ قسم آهن، يعني جملي ١٤ زمان آهن.

اشارو: تينءَ ورچ لاءِ ڏسو ڪتاب جي پڇاڙيءَ وارو ضميمو.

١٦١. مجهول فعلن جا زمان

بنيادي زمان

زمان	معروف	مجهول
١- زمان مضارع	ماريان	مارجان
٢- زمان حال	ماريان ٿو	مارجان ٿو
٣- زمان حال استمراري	ماريان پيو	مارجان پيو
٤- ماضي شرطيه	ماريان ها	مارجان ها

"اسم حاليه مان ٺهيل زمان"

زمان	معروف	مجهول
٥- زمان مستقبل	ماريندس	مارِبس
٦- مستقبل استمراري	ماريندس پيو	مارِبس پيو
٧- حال مدامي	ماريندو آهيان	مارِبو آهيان
٨- ماضي مدامي	ماريندو هوس	مارِبو هوس
٩- حال متشڪي	ماريندو هوندس	مارِبو هوندس
" "	ماريندو هُئان (هجان)	مارِبو هُئان (هجان)

"اسم مفعول مان ٺهيل زمان"

زمان	معروف	مجهول
١٠- زمان ماضي مطلق		ماريو يا مارِيُو ويو
١١- ماضي استمراري		ماريم پئي، مارِيَمُ پئي
١٢- ماضي قريب		ماريو آهيان
١٣- ماضي بعيد		ماريو هوم، مارِيوَ هوس
١٤- ماضي متشڪي		ماريو هوندم، مارِيوَ هوندس

مطلب ته، مجهول فعلن جا زمان به فعلن جي ڌاتوءَ

ڪردنتن مان ٽهن ٽا. تفاوت هيءَ آهي:

[١] "مارڻ" معروف- "مارجڻ" مجهول.

پهرين ڇئن بنيادي فعلن ۾ اها مجهول جي نشاني "ڄ" گڏيل آهي، جنهنڪري "ماريلن" جي بدران "مارجان" چئجي ٿو.

[٢] "ماريندو" اسم حاليه معروف. "مارٻو" اسم حاليه مجهول. اسم حاليه مان ٺهيل مجهول زمانن ۾ "ٻو" گڏبو آهي.

[٣] مارڻ ۽ مارجڻ، ٻنهي مان اسم مفعول "ماريو"، "مارجيو" نہ چئبو. اسم مفعول، مجهول صورت وارو آهي ۽ ان مان جڙيل زمان، سڀ مجهول صورت وارا آهن. ماريو ويو، لکيو ويو. اهڙيءَ طرح، ماضي زمانن ۾ "ويو" لفظ گڏبو آهي، تہ فعل هيڪاري وڌيڪ مجهول صورت وارو ٿيندو آهي.

باب چوڏهون- "فعلن جون پڇاڙيون"

١٦٢. فعلن جون پڇاڙيون ترتيب وار هن طرح ٻيهاريون:

پڇاڙيون نمبر (١): "حالت فاعليءَ جي معني ڏيکاريندڙ:

واحد	جمع
متڪلم-س	ين، (ون)
حاضر-اين	وُ
غائب-	—

پڙهيس، معنيٰ آءٌ پڙهيس. پڙهندس، معنيٰ آءٌ پڙهندس، اهڙيءَ طرح، اهي پڇاڙيون، سدائين فاعل جي معنيٰ ڏيکارين ٿيون. اسم مفعول مان، زمان ماضي.

١٦٣. پڇاڙيون نمبر (٢) "عام پڇاڙيون"

واحد	جمع
متڪلم ــ م	اون، سين (سون)
حاضر ــ ء	وَ
غائب ــ س	ن

پاڻم=منهنجو پاڻ. ساڻم=مون ساڻ. ڪاڏم=مون ڪاڏو. اهي پڇاڙيون، اسمن، حرف جر ۽ فعلن سان ڪم اچن ٿيون.

ماريم، معنيٰ مون ماريو. "مون" فاعل
ماريائينم، معنيٰ مون کي ماريائين "مون" مفعول
اهڙيءَ طرح، ڪٿي فاعل ۽ ڪٿي مفعول جي معنيٰ نڪري ٿي.

١٦٤. پڇاڙيون نمبر (٣) "فعل متعدي مجهول جي فاعل جون پڇاڙيون:

واحد	جمع
متڪلم ــ م	اون، سين (سون)
حاضر ــ ء	وَ
غائب ــ آئين	آئون

"ماريو"، فعل متعدي مجهول آهي. جيڪڏهن

آن ۾ "م" پڇاڙي ڳـڏي ڇڏيو "ماريم"، ته پوءِ فعل، معروف صورت وارو ڏسڻ ۾ ايندو. اهي پڇاڙيون، فعل متعديءَ جي ماضي زمانن ۾ ڳنڍبيون آهن.

٦٥. "گهوڙو ڊوڙيو". (معروف صورت). هن مان ظاهر آهي ته فعل لازمي، ماضي زمانن ۾ اڪثر معروف صـورت وارو آهـي، تنهنڪري، لازمـي فعلن کـي هنن پڇاڙين جو ڪم ڪونهي.

٦٦. "ٻنهين پڇاڙين سان فعل"

"هن" فاعل ماريائين، معنيٰ هن ماريو.

"مون" مفعول ماريائيم، معنيٰ هن مون کي ماريو.

هن طرح، هڪڙي ئي فعل ۾، ٻه پڇاڙيون ڳنڍي، فاعل توڙي مفعول جي معنيٰ ظاهر ڪبي آهي.

٦٧. "ماريائين" لفظ ۾ "ماريو" جي پٺيان "آئين" پڇاڙي ڳـنڍي اٿئون، جـا "پڇاڙي نمبر ٣" مان کڻئين اٿئون.

"ماريائيم" لفظ ۾ "مـاريـائين" جـي پٺيان "م" پڇاڙي ڳنڍي اٿئون، جا پڇاڙين نمبر ٢" مان ورتي اٿئون.

مطلب ته، عام قاعدو هيءُ آهي ته فاعل جي معنيٰ ظاهر ڪرڻ لاءِ، "پڇاڙين نمبر ٣" مان جيڪا پڇاڙي کپندي هجي، سا فعل جي پٺيان ڳڏي، پوءِ مفعول جي معنيٰ ظـاهر ڪرڻ لاءِ "پڇاڙين نمبر ٢" مان، جيڪا پڇاڙي کپندي هجي، سا ان جي پٺيان ڳنڍڻ گهرجي.

اشارو: "ماريو" جو آڇار گھٽائي ڪبو "مار" ۽ پوءِ "آئين" پڇاڙي ڳنڍي ڇئبو "ماريائين".

"ڏنم، ڏنوم" جي پٺيان ڳڪدم "س" ڳنڍي "ڏنومس" نه ڇئبو، پر م ۽ س جي وچ ۾ "آن" جو آڇار بدلائي ڳنڍي، ڇئبو "ڏنومانس". اهڙيءَ طرح پڇاڙين ڳنڍڻ مهل آڇار جي سُهڻائيءَ ۽ سولائيءَ (آڇار سهنج) جو خيال ڪبو آهي.

"پڇاڙين ڳنڍيل فعلن جو گردان"

١٦٨. ٻئين پڇاڙين ڳنڍيل فعلن جو ٻه گردان يا ڦيرو ٿيندو آهي. مثال لاءِ، فعل "تجڻ" مان نهيل امر نيازي يا امر تمنا "تجام" (توڻ مون سان تج) جو ڦيرو ڏجي ٿو. اهو ضمير واحد توڙي جمع ۾ مضارع جهڙو آهي.

واحد	جمع	واحد	جمع
تجام	تجوم	تجائون	تجوئون
تجانس	تجوس	تجان	تجون

تجائون = اسان سان تج. تجوئون = اسان سان تجو. انهن ٻنهي لفظن ڪم آڻڻ جو هاڻ گهڻو رواج ڪونهي.

اشارو: امر، سدائين، حاضر ماڻهوءَ (ضمير حاضر) سان لاڳو ٿئي ٿو. ٻين ضميرن ڇاڻائڻ لاءِ، مضارع مان

ٻوراڻي ڪبي آهي. مثلاً: "ٽيان"، جمع "ٽيون" ۽ "ٽئي"، جمع "ٽين".

"گردان"

١٦٩. ٽجان، معنيٰ مون سان ٽج. ٽجانس، معنيٰ هن سان ٽج. مطلب ته فعلن جا ضمير ٽين ٽا ۽ جيئن ضمير کي جنس ۽ عدد ٽين ٽا، تيئن فعلن کي به ٽين ٽا ۽ انهن جو گردان يا ڦيرو به ٽئي ٿو.

فعل جي ڪنهن به زمان کي، ٽنهي خالص ضميرن واريون نشانيون يا پڇاڙيون لڳائي، واحد ۽ جمع توڙي مذڪر ۽ مونث ۾ آڻڻ کي "فعل جو گردان يا ڦيرو" چئبو آهي. (جيئن، اسم جو، سڀني حالتن ۾ اچڻ کي "اسم جو ڦيرو" چئجي ٿو.

باب پندرهون- مرڪب فعل

١٧٠- (١) هو پڙهڻ لڳو (٢) مون هن کي چئي ڏنو (٣) هو جاڳندو رهيو (٤) توکي وڃڻو پوندو.

پهرئين جملي ۾، مصدر "پڙهڻ" جي پٺيان فعل "لڳو"، ٻئي جملي ۾ ماضي معطوفي "چئي" جي پٺيان فعل "ڏنو"، ٽئين جملي ۾ اسم حاليه "جاڳندو" جي پٺيان فعل "رهيو"، ۽ چوٿين جملي ۾ اسم اسم استقبال "وڃڻو" جي پٺيان فعل "پوندو". اهڙيءَ طرح، ٻه ٽي فعل، جي گڏ اچن، تن کي "مرڪب فعل" يعني "گڏيل فعل" چئبو آهي. مطلب ته:

مصدر، ماضي معطوفي، اسم حاليه ۽ اسم استقبال

جي پٺيان لڳڻ، ڏيڻ، رهڻ، ٻوڻ، چڙهڻ، رکڻ، ۽ وڃڻ وغيره، ڪڏهن سان "مرڪب فعل" ٺهن ٿا.

(الف) گهوڙو ڊوڙڻ لڳو. "ڊوڙڻ لڳو"، فعل لازمي مرڪب. هن گهوڙو ڀڄائي ڇڏيو. "ڀڄائي ڇڏيو"، فعل متعدي مرڪب. اهڙيءَ طرح، ترڪيب مهل چڙهائجي، ته اهو مرڪب فعل آهي.

١٧١. هيٺين جملن مان مرڪب فعل چونڊيو:
[١] هو رلندو وتي. [٢] پٽس ماري وڌس.
[٣] هو رئڻ لڳو. [٤] پوءِ بس ڪري ويٺو.

باب سورهون- "پريوگ"

١٧٢. "ڪرتري پريوگ"

[١] گهوڙو ڊوڙي ٿو. گهوڙا ڊوڙن ٿا. (عدد)
[٢] گهوڙو ڊوڙيو هو. گهوڙي ڊوڙي هئي. (جنس)
[٣] آءٌ ڊوڙندس. اسين ڊوڙنداسين. (ضمير)

ڪو به فعل، جڏهن پنهنجي فاعل پٺاندر عدد، جنس ۽ ضمير ۾ مٽجي، تڏهن ان جو پريوگ "ڪرتري" (فاعلي نسبت) چئجي ٿو.

ڪرتر يا ڪرتا، معني فاعل، ۽ ڪرتري، معني فاعلي.

١٧٣. [١] نوڪر دلو ڀڳو. نوڪر دلا ڀڳا (عدد)
[٢] نوڪر دلي ڀڳي نوڪر دليون ڀڳيون (جنس)
ڪو به فعل، جڏهن پنهنجي اصلوڪي يا سچي ڀچي

مفعول پٽاندڙ عدد، جنس ۽ ضمير ۾ مڃجي، تڏهن انهيءَ
جو پريوگ، "ڪرمڻي" چئجي ٿو.

ڪرمڻي پريوگ، معنيٰ مفعولي نسبت. ڪرم = مفعول.
(الف). گهوڙو مارجي ويو. گهوڙي مارجي ويئي.
(سوار کان).

هتي "گهوڙو"، فاعل آهي، پر سچ پچ ته مفعول
آهي، ڇاڪاڻ ته اصلوڪو يا سچو پچو فاعل "سوار"،
يا ٻيو ڪو آهي. هتي، فعل پنهنجي اصلوڪي يا
سچي پچي مفعول پٽاندڙ عدد ۽ جنس ۾ مڃجي ٿو،
تنهنڪري هيءُ "ڪرمڻي پريوگ" جو مثال آهي.

(ب) ڪمُ ڪبو آهي، ڪار ڪبي آهي.

"ڪم" ۽ "ڪار"، درحقيقت مفعول آهن، ڇاڪاڻ
ته ڪم ڪار ڪرڻ وارو، ضرور ڪو ٻيو هوندو. هتي
بہ فعل پنهنجي اصلوڪيءَ يا سچي پچي مفعول پٽاندڙ
عدد ۽ جنس ۾ مڃجي ٿو، تنهنڪري هيءُ بہ "ڪرمڻي
پريوگ" جو مثال آهي.

"ڀاوي پريوگ"

٧٤ . (الف) ڪتي، ٻلي کي جهليو. ڪتي، ٻليءَ
کي جهليو.

ڪتي، ٻلن کي جهليو. ڪتي، ٻلين کي جهليو.

هتي فعل، نڪي فاعل، نڪي مفعول پٽاندر عدد
۽ جنس ۾ مڃجي ٿو، پر سڀني هنڌن تي ضمير، واحد

غائب مذڪر جي صورت ۾ بيٺو آهي. هيءَ "ڀاوي پريوگ" آهي.

(ب). پينگهي ۾ لڏجي ٿو. پينگهي ۾ لڏبو آهي.

"لڏجي ٿو" ۽ لڏبو آهي"، اڪر ترڪ فعل آهن، جن کي نڪو فاعل، نڪو مفعول آهي، تنهنڪري آهي ڪنهن مان ۾ نٿا مڃجن. هيءَ ۾ "ڀاوي پريوگ" آهي.

جيڪو فعل، نڪي پنهنجي فاعل، نڪي مفعول، پٺاندر عدد ۽ جنس ۾ مڃجي ٿو، يا جو فاعل توڙي مفعول نه هئڻ سبب جيئن جو تيئن رهي ٿو، تنهن جو پريوگ، "ڀاوي" (علحدي نسبت) چئجي ٿو.

اشارو: هن پريوگ ۾ فعل، پنهنجو ڀاءَ (سڀاءَ) يا ذاتي حالت ڏيکاري ٿو.

"دؤر"

١٧٥. ڪرتري پريوگ اهو آهي، جنهن ۾ فعل، سدائين پنهنجي فاعل پٺاندڙ عدد، جنس ۽ ضمير ۾ مڃجي ٿو.

[٢] ڪرمڻي پريوگ اهو آهي، جنهن ۾ فعل، سدائين پنهنجي اصلوڪي يا سچي پچي مفعول پٺانڊڙ مڃجي ٿو.

[٣] ڀاوي پريوگ اهو آهي، جنهن ۾ فعل، نڪي فاعل، نڪي مفعول پٺاندڙ مڃجي ٿو، يا جو فاعل توڙي مفعول نه هئڻ سبب جيئن جو تيئن رهي ٿو.

١٧٦. هيٺين جملن ۾، فعلن جا پريوگ ٻڌايو:
[١] شادين جا خرچ وڏي ويا آهن.
[٢] ويچارا غريب، ايترا پئسا ڪٿان آڻيندا؟
[٣] ڪن جوانن، پنچات کي دانهن ڏني.
[٤] سيٺي، پنهنجا مور مليا.
[٥] ٻڌي ڪبي ته ڪم ٺهي پوندو.
[٦] هميشه سنڀالي، خرچ ڪبو آهي.

باب سترهون- "ظرف جا قسم"

١٧٧. اسين سکيا آهيون ته، ظرف، اهو لفظ آهي جو فعل، صفت يا ٻئي ظرف سان لاڳو ٿئي ٿو ۽ منجهانئس وقت، جاءِ، ريت، قدر يا ناڪار جي معنيٰ نڪري ٿي.

١٧٨. هُو، هينئر اچي پيو. "هينئر"، وقت ڏيکاري ٿو. جيڪو ظرف، وقت ڏيکاري، تنهن کي "ظرف زمان" چئجي ٿو. اڄ، سڀاڻ، پوءِ، اڳهين، هميشه يا سدائين، ظرف زمان آهن.

Subjective Construction ڪرتري پريوگ
Objective " ڪرمڻي پريوگ
Neuter " ڀاوي پريوگ
Voice پريوگ، معنيٰ (١) ميلاپ (٢) صورت
Active Voice ڪرتري پريوگ آهي معروف صورت
Passive Voice ۽ ڪرمڻي پريوگ آهي مجهول صورت

١٧٩. هو، مٿي ويو. ”مٿي“ لفظ، جاءِ يا طرف ڏيکاري ٿو. جيڪو ظرف، جاءِ يا طرف ڏيکاري، تنهن کي ”ظرف مڪان“ چئجي ٿو. هتي، هيٺ، اندر، ٻاهر هيڏانهن، هوڏانهن، اڳيان ۽ پٺيان ”ظرف مڪان“ آهن.

١٨٠. هن بلڪل آهستي پڙهيو، ”بلڪل“ لفظ قدر، ۽ ”آهستي“ ريت ڏيکاري ٿو. جيڪو ظرف ريت يا قدر ڏيکاري، تنهن کي ”ظرف تميز“ چئجي ٿو. تميز، معنيٰ ڍنگ يا ريت. مس مس، هروڀرو. جيڪس، ٿورو، هيئن، هونئن، جيئن ۽ تيئن ”ظرف تميز“ آهن.

١٨١. هو ڪين پڙهندو. ”ڪين“ لفظ، ناڪار جي معنيٰ ڏيکاري ٿو. جو ظرف، ناڪار جي معنيٰ ڏيکاري، تنهن کي ”ظرف نفي“ چئجي ٿو.

١٨٢. هيٺين جملن مان ظرف چونڊيو ۽ هرهڪ جو قسم ٻڌايو:

[١] هڪڙو چور لڪي لڪي، ڪنهن سيٺ جي گهر ويو.

[٢] اجا ٻڪو ٿي، ته سيٺ، اماڪ ڊوڙي، پٺيان پيس.

باب ارڙهون- ترڪيب جي وات

”اسم جي ترڪيب“

١٨٣. گوپال وڻن جي ساوڪ ڏٺي.

گوپال: اسم خاص، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل "ڏني" جو.
وڻن: اسم عام، جنس مذڪر، عدد جمع، حالت جري، سبباَن "جي" حرف جي.
ساوڪ: اسم ذات، جنس مونث، عدد واحد، حالت مفعولي، مفعول فعل "ڏني" جو.

١٨٤. "ضمير جي ترڪيب"

[١] هن پاڻ اهڙا ڳالهه ڪئي.
هن: ضمير غائب، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل "ڪئي" جو.
پاڻ: ضمير مشترڪ، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت ساڳي "هن" ضمير واري.
اهڙا: ضمير آهي، پر هتي صفت ٿي ڪم آيو آهي. لڳي ٿو "ڳالهه". سان.

[٢] جو ڪندو سو پائيندو.
جو: ضمير موصول، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل "ڪندو" جو.
سو: ضمير جواب موصول، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل "پائيندو" جو.
(٣) ڪيس ڪنهن ماريو؟
ڪيس: هن کي. ضمير غائب، (متصل) جنس مذڪر، عدد واحد، حالت جري.

ڪنهن: ضمير استفهام، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل "ماريو" جو.

١٨٥. "صفت جي ترڪيب"

[١] ڪوڙهيو ڪتو ڪنهن ڪان نہ رهي.
ڪوڙهيو: صفت خالص، لڳي ٿو "ڪتو" سان.

[٢] "گهوڙو" گڏهہ ڪان وڏو آهي، پر "هاٿي" سيني جانورن ڪان قداور آهي.
وڏو: صفت تفضيل سندس موصوف "گهوڙو".
سيني: عددي صفت، سندس موصوف "جانورن".
قداور: صفت مبالغو، سندس موصوف "هاٿي".

[٣] جهڙو پوٽ تهڙي ڇمات.
جهڙو: ضميري صفت، سندس موصوف "پوٽ".
تهڙي: ضميري صفت، سندس موصوف "ڇمات".

١٨٦. "مصدر جي ترڪيب"

مصدر اصل بنياد موجب "اسم" آهي، تنهنڪري ان جي ترڪيب اسم وانگر هن طرح ڪبي:

[١] "پڙهڻ چڱو آهي". "پڙهڻ" اسم مصدر، فاعل، حالت فاعلي.

[٢] "هو پڙهڻ سکيو آهي". "پڙهڻ" مصدر، مفعولي، حالت مفعولي.

[٣] "هو هوا کائڻ لاءِ باغ ۾ ويو". "کائڻ" اسم مصدر، حالت جري، سببان "لاءِ" حرف جر جي،

سندس مفعول "هوا". (فعل متعديءَ جي ذاتوءَ مان نهيل مصدر، جو مفعول ڄاڻائڻ گهرجي).

اشارو: مصدر سدائين عدد واحد ۽ جنس مذڪر آهي، تنهنڪري ان جي عدد ۽ جنس ڄاڻائڻ جو ضرور ڪونهي.

١٨٧. "اسم حاليه جي ترڪيب"

[١] "مون هن کي هوا کائيندو ڏٺو".

کائيندو: اسم حاليہ، فعل متعديءَ مان نهيل، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت مفعولي، مفعول فعل "ڏٺو" جو، سندس مفعول "هوا". ("ڏٺو" جو اهو سڌو مفعول آهي "هن کي").

اشارو: [١] "هو کلندو آيو ۽ رئندو ويو". "کلندو" ۽ "رئندو" اسم حاليہ آهن، پر هتي هنن کي ظرف ڪوني سگهجي ٿو، ڇاڪاڻ ته ريت جي معنيٰ ڏيکارين ٿا ته هو ڪهڙيءَ ريت آيو ۽ ڪهڙيءَ ريت ويو.

[٢] "ڏٺي شل سهندا بارَ ڏئي". "سهندا" صفت.

١٨٨. "ماضي معطوفيءَ جي ترڪيب"

هو ڏسي وائسي پڇي ويو. "ڏسي وائسي" ماضي معطوفي، فعل متعديءَ مان نهيل، سندس مفعول "حال حالت" يا ٻيو ڪو اهڙو لفظ، جو ڳجهو رهيو آهي.

اشارو: جيڪڏهن "ڏسي وائسي" ظرف ليکبو

تہ بہ ترڪيب صحيح ٿيندي. ٻوءِ ٿيندو تہ "ڏسي وائسي" ظرف آهي ۽ لڳي ٿو فعل "ڀڄي ويو" سان.

۱۸۹. "فعل لازميءَ جي ترڪيب"

(۱) "هو ڏسي وائسي ڀڄي ويو".

ڀڄي ويو: فعل لازمي مرڪب بيقاعدي، ڪرتري پريوگ، زمان ماضي مطلق، ضمير غائب، جنس مذڪر، عدد واحد، سندس فاعل آهي "هو".

(۲) "سپائي ڪراچيءَ وڃ".

وڃ: فعل لازمي بيقاعدي، ڪرتري پريوگ، امر نيازي يا تمنا، جنس بمذڪر (مونث)، عدد واحد، ضمير حاضر، سندس فاعل "تون" ڳجهو آهي.

اشارو: "هن رت رنو". رئڻ" فعل لازمي آهي. "رت رئڻ" اصطلاح آهي ۽ معنيٰ اٿس رت جا ڳوڙها ڳاڙڻ يا زار زار رئڻ. "رت رنو" هڪ ئيڪو لفظ سمجهي، ان کي فعل لازمي ڪونبو. يا "رت" لفظ جي معنيٰ "زار زار" وٺي، ان کي ظرف سڏبو.

۱۹۰. "فعل متعديءَ جي ترڪيب"

(۱) تون خط لک.

لک: فعل متعدي معروف باقاعدي، ڪرتري پريوگ، امر، جنس مذڪر (مونث)، عدد واحد، ضمير حاضر، سندس فاعل "تون" ۽ مفعول "خط"،

(٢) ڇيج ۽ گهوٽ پيءُ ڏنو هوم.

ڏنو هوم: فعل متعدي معروف بيقاعدي، ڪرمڻي پريوگ، زمان ماضي بعيد، ضمير غائب، جنس مذڪر، عدد واحد، سندس فاعل ”مون“. جنهن جي نشاني ”م“ فعل جي پڇاڙيءَ ۾ ڀيل آهي ۽ مفعول ”گهوٽ پيءُ“.

اشارو: جنهن فعل سان ضميري پڇاڙي ڳنڍيل هجي، تنهن جي ترڪيب معنيٰ موجب ڪبي.

مثلاً: ڏنو هوءِ=تو ڏنو هو. هتي فاعل ”تو“ ڇپيو.
ڏنو هئائين=هن ڏنو هو. هتي فاعل ”هن“ ڇپيو.
ڏنو هئائينم=هن مون کي ڏنو هو. هتي فاعل ”هن“ ۽ مفعول ”مون“.

١٩١. ظرف جي ترڪيب

(١) گهوڙو هيئنر بالڪل آهستي هلي ٿو.
هيئنر: ظرف زمان، لڳي ٿو، فعل ”هلي ٿو“ سان.
بلڪل: ظرف تميز، لڳي ٿو ٻئي ظرف ”آهستي سان“.
آهستي: ظرف تميز، لڳي ٿو فعل ”هلي ٿو“ سان.

(٢) هيڏڙيءَ وهيءَ ۾ ڪوڙ نہ ڳالهاءِ.
”هيڏڙيءَ وهيءَ ۾“، ظرفي فقرو Adverbial Clause لڳي ٿو فعل ”ڳالهاءِ“ سان.
”نہ“: ظرف نفي، لڳي ٿو فعل ”ڳالهاءِ“ سان.

(٣) هو پت پر ڪريو.

پٽ پر: ظرف مڪان، لڳي ٿو فعل "ڪريو" سان.
يا چئبو "پٽ" حالت جري، سبباِن "پر" حرف
جر جي.

١٩٢. "حرف جر جي ترڪيب"

هو باغ "۾" ويو. هو باغ "مان" ويو. هو باغ
"ڏي" ويو.
"۾، مان، ڏي"، حرف جر، هرهڪ لڳي ٿو اسم
"باغ" سان.

١٩٣. "حرف جملو جي ترڪيب"

(١) مون صوف ۽ توت کاڌا.
"۽": حرف جر، جو صوف ۽ توت جي ڳالهه ڳڏي
ڪرڻ لاءِ ڪم آيو آهي.
(٢) چاچو گهر ۾ يا اوطاق ۾ هوندو.
"يا": حرف جملو، جو "گهر ۾" ۽ "اوطاق ۾" انهن
جملي جي ٻن ڀاڱن کي ڳنڍڻ يعني انهن جي
ڳالهه ڳڏي ڪرڻ لاءِ ڪم آيو آهي.

١٩٤. "حرف ندا جي ترڪيب"

(١) بلي! تو اڄ نوان ڪپڙا ڪيا آهن. "بلي" حرف ندا.
(٢) مارا تون ڏاڍو موڳو آهين. "مار" حرف ندا.
١٦٥. لفظن جي جدا جدا صورت ٻڌائڻ ۽ جملي
جي ٻين لفظن سان انهن جو لاڳاپو ڏيکارڻ، تنهن کي
"ترڪيب" چئبو آهي.

باب اوڻيهون- "تفريق يا ڇيد"

١٩٦. "سج" آيري ٿو. هتي اسين "سج" جي ڳالهه ڪريون ٿا، ۽ هيءَ ڳالهه ٿا ڪريون، ته "آيري ٿو." مطلب ته هن جملي جا ٻه ڀاڱا آهن: (١) جنهن بابت ڳالهه ڪجي ٿي. (٢) جيڪي هن بابت چئجي ٿو.

مٿين جملي ۾ "سج" جي ڳالهه ڪجي ٿي، جو "فاعل" آهي. فاعل بابت جيڪي به چئجي ٿو، تنهن کي چئبو آهي "خبر". هاڻ چئبو ته هرهڪ جملي جا جي ٻه ڀاڱا آهن، سي هي آهن: (١) فاعل (٢) خبر.

"علم صرف" ۾ جنهن کي "فاعل" ٿو چئجي تنهن کي "علم نحو" ۾ مبتدا ٿو چئجي. "مبتدا" معنيٰ جنهن سان ابتدا يا شروعات ٿئي. سليس جملا فاعل سان شروع ٿا ٿين، تنهنڪري اهو نالو رکيو اٿن.

١٩٧. جملي کي ڀڃي، ان جا ڀاڱا (مبتدا يا فاعل ۽ خبردار) ڌار ڌار ڪرڻ کي، "تفريق يا ڇيد" چئجي ٿو.

"تفريق" معنيٰ سڄي کي ڀڃي يا ڪولي ڀاڱا ڪرڻ (فرق يا ورڇ). "ڇيد" جي به معنيٰ آهي وڍڻ يا چني ڌار ڪرڻ (ڇد=چنڻ، ڀڃڻ).

١٩٨. جملن جي ڇيد ڪرڻ مهل هڪ جدول ٺاهبي آهي، جنهن ۾ جملي جي هرهڪ ڀاڱي لاءِ ڌار ڌار خانو جوڙبو آهي، جئن هيٺ ڏيکارجي ٿو.

جملو	مبتدا يا فاعل	خبر
(١) ڇوڪرو رلي پيو	ڇوڪرو	رلي پيو
(٢) ڪتو ڀؤنڪي ٿو	ڪتو	ڀؤنڪي ٿو

جملي جي ڀاڱن کي وڌائڻ بابت

"فاعل جو وڌاءُ"

١٩٩.
(١) ڇوڪرو رلي پيو. (٢) ڪنو ڇوڪر رلي پيو.
(٣) هو قائل ڪپڙن وارو ڪينو ڇوڪر رلي پيو.
هو "قائل ڪپڙن وارو ۽ ڪينو" لفظ صفت آهن. اهي صفتي لفظ فاعل (ڇوڪرو). بابت وڌيڪ حقيقت ڄاڻائن ٿا، تنهنڪري انهن کي "فاعل جو وڌاءُ" يا "فاعل جو لڳ" چئبو آهي. لڳ معنيٰ لاڳو ٿيندڙ لفظ.

"فعل جو وڌاءُ"

٢٠٠.
(١) ڇوڪرو رلي پيو. (٢) ڇوڪرو هينئر رلي پيو.
(٣) ڇوڪرو هينئر ڏرتتيءَ جي مهل رلي پيو.
(٤) ڇوڪرو هينئر ڏرتتيءَ جي مهل رستي تي رلي پيو.
"هينئر، ڏرتتيءَ جي مهل ۽ رستي تي اهي سڀ ظرفي لفظ آهن. جي فعل "رلي پيو" سان لڳن ٿا.

اهي سڀ ظرفي لفظ فعل کي وڌائڻ لاءِ ڪم آيا آهن، تنهنڪري انهن کي "فعل جو وڌاءُ" چئجي ٿو. اهي فعل سان لاڳو ٿين ٿا، تنهنڪري انهن کي "فعل جو لڳ" به چئجي ٿو.

"مفعول جو وڌاءُ"

۲۰۱.

(۱) ڇوڪرو ماني کائي ٿو.
(۲) ڇوڪرو ڪوسي ماني کائي ٿو.
(۳) ڇوڪرو گيهه ۽ تريل ڪرسي ماني کائي ٿو.
(۴) ڇوڪرو آڇي سٺي گيهه ۽ تريل ڪوسي ماني کائي ٿو.

"کائي ٿو" فعل متعدي آهي ۽ "ماني" ان جو مفعول آهي. مفعول بابت وڌيڪ حقيقت ڄاڻڻ لاءِ ان سان مٿيان صفتي لفظ ڪم آندا ويا آهن، تنهنڪري انهن کي "مفعول جو وڌاءُ" يا مفعول جو لڳ چئجي ٿو.

۲۰۲. مطلب ته فاعل ۽ مفعول سان صفتي لفظ ۽ فعل سان ظرفي لفظ لاڳو ڪجن ٿا ته ننڍڙا جملا وڏا ٿين ٿا.

۲۰۳. هيٺ ڪرڻ مهل جيڪا جدول جوڙجي، جيئن هيٺ ڏيکارجي ٿو:

(۱) ٻه مزدور آرسي جو ڪپڙ مٿي تي کنيو پيا وڃن.
(۲) بيرحم ڇوڪر هن غريب جي ٻار کي ڏاڍو ماريو.

فاعل		خبر			
اسم	لڳ	فعل	فعل جا لڳ	مفعول	مفعول جو لڳ
مزور	پس	ڪنيو پياوڃن	مٿي تي	ڪپهه	آرسيءَ جو.
چوڪر	بيرحم	ماريو،	ڏاڍو	ٻار کي	هن غريب جي.

" فعل اڻپوريءَ خبر وارو ۽ پورائو "

٢٠٤.

(١) هي ڪم ڪنهن ڪاريگر کان .... آهي.

(٢) هي ڪم ڪنهن ڪاريگر کان "نيٺو" آهي.

پهرئين جملي مان پورو مطلب ڪون ٿو نڪري، اسان جي دل جو پورو پورو مطلب تڏهن ظاهر ٿو ٿئي جڏهن فعل جي اڳيان "نيٺو" لفظ ڪڏيون ٿا، جو "اسم استقبال" آهي. هن مان ڏسڻ مان ايندو ته "آهي" (فعل لازمي) اڻپوري خبر وارو آهي ۽ انَ جو پورائو ڪندڙ لفظ آهي "نيٺو". هيٺ ڪي مثال ڏجن ٿا جن مان خبر پوندي ته ڪهڙي قسم جا لفظ "پورائو" ٿي ڪم اچن ٿا.

فاعل	خبر		
اسم	مفعول	اڻپورو فعل	پورائي
ڳوٺاڻن	خدابخش	مقرر ڪيو	وڏيرو يا مکي. (اسم)
ماجسٽريٽ	قيدي	ڪيو	آزاد. (صفت)
آءٌ	چور	پسند ڪريان ٿو	پڪڙائڻ. (مصدر)
تون	—	هوندين	ڪٿي؟ (ظرف)
بازيگر	ماڻهو	وڌا	حيرت ۾. (ظرفي فقرو)
گوبند	—	آهي	ويٺو. (اسم استقبال)
ماجسٽريٽ	قيدي	ٺهرايو	سزا جو لائق. (فقرو)

"چيد بابت وڌيڪ سمجهاڻي"

٢٠٥. چيد ڪرڻ مهل جملي جو فاعل ۽ فعل ڪڍي ڌار ڪجن. جيڪڏهن ڪو مفعول هجي ته اهو به ڌار ڪجي.

(١) وڃ مغني تون وڃ. "تون" فاعل ۽ "وڃ" خبر.

(٢) ڪارايو مانس، معنيٰ مون هن کي ڪارايو. اهڙيءَ طرح فعل سان پڇاڙيون گڏيل هجن، ته پوءِ معنيٰ موجب هن طرح ڇيد ڪبو:

"مون" فاعل، "ڪارايو" فعل ۽ "هن کي" مفعول.

٢٠٦. "شاهه لطيف" "شاعر" آهي. "شاهه لطيف" ۽ "شاعر" ٻئي فاعل آهن ۽ آهي هڪڙي ئي خاني (فاعل واري) ۾ ڏيکارجن.

(١) گوپال رپيو خرچي ورتو. هتي "رپيو" ۽ "خرچي" ٻئي مفعول آهن، جي هڪڙي خاني (مفعول واري) ۾ ڏيکارجن.

● ٢٠٧. اسين هن بيمار وٽ ويا سين، پر هن جي حالت ڏسي دل جهلي ڪين سگهياسين، تنهنڪري مسڪبو ئي موٽياسين.

هن طرح جيڪڏهن گهڻا جملا هڪٻئي سان گڏيل هجن ته هرهڪ جملي جو فاعل ۽ مفعول ۽ ڪيڏي ڌار ڪجن.

٢٠٨. هن جا سڄڻ توڙي دشمن هن کي ايماندار سمجهن ٿا.

هتي "توڙي" حرف جملو آهي جو ٻن جملن کي ڳنڍي ٿو.

(١) هن جا سڄڻ هن کي ايماندار سمجهن ٿا.

(٢) هن جا دشمن هن کي ايماندار سمجهن ٿا.

ڇيد ڪرڻ مهل ڳڻيندڙ ”حرف“ ڪڍي ڏار ڪبو ۽ جملي کي هن ريت ڦوڙي، هرهڪ جملي جو ڌار ڇيد ڪبو.

”باب ڏهون- بيهڪ جون نشانيون“

٢٠٩. هيٺئر، نه پوءِ. هينئر نه، پوءِ.

پهرئين جملي ۾ هڪڙي معني ۽ ٻوئين جي ٻي معني آهي. معنيٰ ۾ ڦير رکو بيهڪ جي نشانيءَ سبب ٿيو آهي، تنهنڪري اهڙيون نشانيون پوري هنڌ ڏيڻ گهرجن.

”ٿورو دم“

٢١٠- هو ماني کائي، ٻاهر نڪتو. هن طرح ڪنهن جملي جي وچ ۾، جتي ٿورو بيهڻو هوندو آهي، اتي هيءَ نشاني (،) ڏبي، آهي، جا شڪل ۾ آبتي ”و“ اکر جهڙي آهي. انهيءَ کي ”ٿورو دم“ يا ”ساهي“ چوندا آهن.

جملن ۾ اها نشاني هيٺين حالتن ۾ ڏبي آهي:

(١) زالون، مرد، ڇوڪريون ۽ ڇوڪرا اچي مڙيا.

(٢) توکي، مون کي ۽ ٻين سڀني کي، ڌڻيءَ پيدا ڪيو آهي.

(٣) هو بلڪل ايماندار، محنتي، سياڻو ۽ ڪارائتو آهي.

(٤) ڪلن جي وسيلي، رڌڻ، پچائڻ، سبڻ ۽ ٻيا ڪم ٿي سگهن ٿا.

اهڙيءَ طرح جڏهن ساڳي قسم جا ٻه ٽي يا وڌيڪ ڳالهائڻ جا لفظ (اسم، صفت وغيره) هڪٻئي پٺيان ايندا آهن، تڏهن هرهڪ جي وچ ۾ ٿورو "دم" ڏيئي، پڇاڙيءَ ۾ "۽" حرف جملو ڪم آڻبو آهي.

(٥) همايون، اڪبر جو پيءُ، ڏاڪڻ تان ڪري، مري ويو.

(٦) ڪتاب، جو مون توکي ڏنو، سو ڦاٽي پيو.

هن طرح جڏهن ڪنهن ماڻهوءَ يا شيءِ جي ڪا ڳالهه ڪرڻي هجي، ۽ ان جي سڃاڻپ ڪرائڻ يا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائڻ لاءِ ڪي مانئي ڏيکاريندڙ يا لاڳاپو رکندڙ لفظ ڪم آڻتا هجن ته اهڙي اسم جي پٺيان، تنهن ڙي مانئي يا لاڳاپي ڏيکاريندڙ لفظن جي پٺيان، "ٿورو دم" ڏبو.

(٧) آءٌ ماني کائي، چڪر هڻي، بازار مان ڪم لاهيندو، گهر آيس.

هن طرح جيڪڏهن جملي ۾ فعل کان سواءِ "ماضي معطوفي يا اسم حاليه" يا ٻئي هجن، ته هرهڪ جي پٺيان ٿورو دم ڏيو.

(٨) جي تون ايندين، ته آءٌ ب ايندس.

(٩) جڏهن هو آيو، تڏهن آءٌ ويس.

(١٠) برسات پيئي، ته راند بند ٿي.

هن طرح جيڪڏهن ڪنهن جملي ۾ هڪ ڀاڱو

پٺي تي تغلق رکندڙ هوندو، ۽ انهن مان ڪو ٻاگو پنهنجي سر ڌار ڪم اچڻ جهڙو نه هوندو، ته انهن جي وچ ۾ ٿورو دم ڏبو.

(١١) ڇا ڏينهن ڇا رات، ڇا ويني ڇا ٻيٺي، مارئي پنهنجن ماروئڙن کي پيئي سنيارينديي هئي.

هن طرح جڏهن ڪي "هم-جنس" لفظ جوڙو جوڙو ٿي ڪم ايندا آهن، تڏهن هرهڪ جوڙي جي وچ ۾ ٿورو دم ڏبو آهي.

(١٢) ڇوڪر، خط لک. هن طرح ندا جي فاعل يا اسم پٺيان ٿورو دم ڏيئي، ان کي جملي ۾ الڳ ڪري ڏيکاربو آهي.

" اڌ دم "

١٠٢. هو ڏاڍو سمجهو آهي، تنهنڪري هرڪا ڳالهه آسانيءَ سان سمجهي ٿو؛ پر سست آهي، تنهنڪري گهٽي ساک ڪا نه اٿس.

هن جملي ۾ ٻه وڏا ڀاڱا آهن، جن جو ڀاڱو ۾ لاڳاپو آهي ۽ انهن جي وچ ۾ ٿوري دم کان وڌيڪ بيهڻ جي ضرورت آهي؛ تنهنڪري "سمجهي ٿو" کان پوءِ هڪ نشان ڏنو ويو آهي، جنهن کي چئبو آهي "اڌ دم". هيءَ نشاني (، ٿوري دم واري نشانيءَ جهڙي آهي، پر مٿان ٻڙي ڏنل اٿس. اها نشاني هيٺين ٻن مکيه سببن ڪري ڏبي آهي:

(١) هرهڪ ننڍي جملي جي پڇاڙيءَ وٽ ڪجهه

وڌيڪ بيهجي، تہ متان سڀ جملا گڏي پڙهڻ ڪري معنيٰ ۾ مونجهارو ٿئي.

(٢) هرهڪ ننڍي، جملي کي اثرائتو ڪجي، تہ پڙهندڙ جو هرهڪ ننڍي جملي تي وڌيڪ چت لڳي.

" دم "

٢١٢. (١) هڪ واري ڪوڙ ڳالهائيو، تہ آئينديءَ ڪو بہ اعتبار ڪو نہ ڪندو: ڪوڙ ايمان جي ڪتر.

(٢) تو محنت ڪئي، تہ پاس ٿئين: محنت جو ڦل، وڃڻ جو نہ آهي.

هن طرح جڏهن ڪنهن ڳالهہ پوري ڪرڻ کان پوءِ، ڳالهہ کي وڌيڪ اثرائتي ڪرڻ لاءِ، ڪجهہ وڌيڪ ڇوٽو هوندو آهي، يا ڪو "پهاڪو" يا "مثال" ڏنو هوندو آهي، تہ پهرئين جملي جي پوري ٿيڻ تي هيءَ نشاني (:) ڏبي آهي، جنهن کي "دم" چون ٿا.

(٣) ٽر ڏويزن ۾ هيٺيان تعلقا آهن:

ڏيپلو، مٺي، ڇاڇرو ۽ ننگرپارڪر.

هن طرح دم سان ليڪ بہ ڏبي آهي.

" پورو دم "

٢١٣. آءٌ سيائي ڪراچيءَ ويندس. اهڙيءَ طرح هرهڪ جملي پوري ٿيڻ تي پُڙي ڏبي آهي. انهيءَ کي "پورو دم" چون ٿا.

"ٻيون نشانيون"

۲۱۴ · "ٿورو دم"، "اڌ دم"، "دم" ۽ "پورو دم".
انهن چئن ٻيهڪ جي نشانين کان سواءِ ٻيون هيٺيون نشانيون آهن، جي ٻڻ انهن نشانين سان گڏ شمار ٿيل آهن.

(۱) مارا! ايتري ۾ تي به آئين. ويچارو مري ويو! اڄ اسان کي موڪل آهي! ڏٺي شل تنهنجو ڀلو ڪندو!

هن طرح حرف ندا جي پٺيان يا عجب، افسوس، خوشي، سڌ وغيره ڏيکاريندڙ جملن جي پٺيان هيءَ نشاني (!) ڏني آهي، جنهن کي "ندا" جي نشاني چوندا آهن.

(۲) تون ڪير آهين؟ (سوال جي نشاني)

"واڪ جون نشانيون"

(۳) هن چيو ته "آءٌ اڄ ويندس."

هن طرح جڏهن ٻه ٽي لفظ ٻنسي چاڙهيا آهن، تڏهن ٻهرئين ۽ پوئين لفظ جي پٺيان هي نشانيون (" ") ڏنيون آهن، جن کي "واڪ" جا نشان چوندا آهن. "ٻهاڪا" به انهن "واڪ" جي نشانن اندر چاڙهيا آهن.

مثلاً: "چور جي ماءُ ڪنڊ ۾ روئي."

ضميمو: زمانن جي ورڇ، ڪم جي حالت موجب.

زمان	Indefinite (Simple)		Continuous	Perfect
ذاتي ياڱا	سادي صورت	مدامي صورت	استمراري يا چالو	ڪامل يا پورن
١	٢	٣	۴	۵
حال	سيکاريو	سيکاريندو هوس	سيکاريان پيو ٿو (سرحد) سيکاريان پيو پيو سيکاريندو آهيان	مون سيکاريو آهي
ماضي	سيکاريان ٿو	سيکاريندو آهيان	سيکاريو پئي يا سيکاريندو پيو هوس	مون سيکاريو هو
مستقبل	سيکاريندس	سيکاريندو رهندس سيکاريندو رهندس	سيکاريندس پيو يا سيکاريندو پيو هوس	مون سيکاريو هوندو

اشارو: چوٿون قسم Perfect Contintuous، پر اهو گهڻو ڪم نٿو اچي.

هيءُ ضميمو انگريزي گرامر سمجهڻ ۽ ترجمي ڪرڻ ۾ سهوليت ڪندو، تنهنڪري ڏنو ويو آهي.

"ڏنگين ليڪن ( )"

(٤) جملي جي وچ ۾ ڪو ڌار ٽُڪر (معنيٰ يا ٻيءَ ڳالهه بابت) ڇاٽائڻو هوندو، تہ اهو ٻن ڏنگين ليڪن جي وچ ۾ رکبو آهي، جيئن هتي (معنيٰ يا ٻيءَ ڳالهه بابت) لفظ ڏنگين ليڪن جي وچ ۾ رکيا ويا آهن.

(٥) ڏنگين ليڪن ( ) بدران هي نشانيون [ ] بہ ڪم آڻبيون آهن، جن کي "چورُڪُوڻ" چون ٿا.

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڄُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنيٰ e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪارِي تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، پَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن به رُڪاوٽَ کي نه مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهه ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيتَ بهِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو بوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهه پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بهِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيکي به ڪٽين، جيکي به ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نه آ، هي بيتُ به بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اٽڃاٽائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۾ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻجاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **ڇو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽَر گهرج necessity unavoidable سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)